

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БІОРЕСУРСІВІ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
УКРАЇНИ**

Факультет Гуманітарно-педагогічний

ПОГОДЖЕНО
Декан гуманітарно-педагогічного
факультету

_____ Інна САВИЦЬКА

“ _____ ” _____ 2025 р.

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач кафедри психології

_____ Ірина МАРТИНЮК

“ _____ ” _____ 2025 р.

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**на тему «Соціально-психологічні чинники ефективності спілкування
підлітків з дорослими»**

Спеціальність 053 “Психологія”

Освітня програма “Психологія”

Орієнтація освітньої програми: освітньо-професійна

Гарант освітньої програми

доктор психологічних наук, професор
(науковий ступінь та вчене звання)

_____ (підпис)

_____ **Мирослава САДОВА**
(ПІБ)

Керівник магістерської кваліфікаційної роботи

кандидат психологічних наук, доцент
(науковий ступінь та вчене звання)

_____ (підпис)

_____ **Оксана ОЛІЙНИК**
(ПІБ)

Виконала

_____ (підпис)

_____ **Вікторія СОЛОД**
(ПІБ студента)

КИЇВ – 2025

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Факультет Гуманітарно-педагогічний

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри психології

кандидат психологічних наук, доцент _____ Ірина МАРТИНЮК

“ 28 ” жовтня 2024 р.

З А В Д А Н Н Я

**до виконання магістерської кваліфікаційної роботи
здобувачі**

Солод Вікторії Олександрівні

Спеціальність 053 “Психологія”

Освітня програма “Психологія”

Орієнтація освітньої програми: освітньо-професійна

Тема магістерської кваліфікаційної роботи **«Соціально-психологічні чинники ефективності спілкування підлітків з дорослими»**

затверджена наказом ректора НУБіП України № 1920 “С” від 25.10.2024 р.

Термін подання завершеної роботи (проекту) на кафедру 2025.11.24

Вихідні дані до магістерської кваліфікаційної роботи:

Наукові положення вікової та соціальної психології щодо впливу стилів сімейного виховання на розвиток особистості, формування емпатії та самооцінки підлітка, результати науково-практичних розробок проблеми ефективності спілкування в системі «підлітки-дорослі».

Перелік питань, які потрібно розробити:

1. Сутність понять «спілкування» та «ефективність спілкування» у психологічній науці.
2. Психологічні особливості спілкування підлітків з дорослими.
3. Чинники ефективності спілкування підлітків з дорослими.
4. Методи дослідження особливостей спілкування підлітків з батьками.
5. Методи дослідження ефективності спілкування підлітків з дорослими.
6. Методи розвитку ефективності спілкування в системі «підлітки-дорослі».

Дата видачі завдання “28” жовтня 2024 р.

Керівник магістерської кваліфікаційної роботи _____ Оксана ОЛІЙНИК

Завдання прийняла до виконання _____ Вікторія СОЛОД

РЕФЕРАТ

Магістерська кваліфікаційна робота на тему «Соціально-психологічні чинники ефективності спілкування підлітків з дорослими» містить 75 сторінок, 2 додатки, 12 таблиць, 5 ілюстрацій. Список використаних джерел включає 41 найменування.

Об'єкт дослідження – спілкування підлітків з дорослими.

Предмет дослідження – вплив соціально-психологічних чинників на ефективність спілкування підлітків з дорослими.

Мета дослідження – виявлення та аналіз соціально-психологічних чинників ефективності спілкування підлітків із дорослими та розробка рекомендацій щодо його покращення.

Основний зміст роботи. Вступ обґрунтовує актуальність дослідження, формулює мету, завдання, гіпотезу, методи та наукову новизну роботи. Підкреслюється важливість вивчення ефективної комунікації між підлітками та дорослими у контексті сучасних соціальних змін.

Розділ 1 присвячений теоретичному аналізу проблеми спілкування підлітків з дорослими. Розглядаються поняття «спілкування» та «ефективність спілкування», особливості підліткового віку, соціальні та психологічні фактори, що впливають на якість комунікації.

Розділ 2 містить результати емпіричного дослідження. Описано методи збору даних, проаналізовано особистісні характеристики підлітків, які впливають на ефективність їхньої комунікації з дорослими, та вплив стилю поведінки дорослих на цей процес.

Розділ 3 представлений розробкою соціально-психологічного тренінгу, спрямованого на покращення комунікації між підлітками та дорослими. Аналізуються результати впровадження програми та зміни в ефективності спілкування.

Висновки узагальнюють отримані результати, підтверджують або спростовують гіпотезу та надають практичні рекомендації щодо покращення спілкування між поколіннями.

Ключові слова: спілкування, ефективність комунікації, підлітковий вік, соціально-психологічні чинники, стиль виховання, емоційна компетентність.

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ СПІЛКУВАННЯ ПІДЛІТКІВ З ДОРΟΣЛИМИ	10
1.1. Сутність понять «спілкування» та «ефективність спілкування» у психологічній науці	10
1.2. Психологічні особливості спілкування підлітків з дорослими.....	18
1.3. Чинники ефективності спілкування підлітків з дорослими.....	25
Висновки до розділу 1	28
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ЕФЕКТИВНОСТІ СПІЛКУВАННЯ ПІДЛІТКІВ З ДОРΟΣЛИМИ	30
2.1. Організація емпіричного дослідження соціально-психологічних чинників ефективності спілкування підлітків з дорослими	30
2.2. Дослідження індивідуально-типологічних характеристик підлітків як психологічних чинників ефективності спілкування	36
2.3. Діагностика особливостей спілкування дорослих та їхнього впливу на комунікацію з підлітками.....	41
Висновки до розділу 2	49
РОЗДІЛ 3. РОЗРОБКА ТА АПРОБАЦІЯ ПРОГРАМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ, СПРЯМОВАНОЇ НА ГАРМОНІЗАЦІЮ СПІЛКУВАННЯ ПІДЛІТКІВ З ДОРΟΣЛИМИ	51
3.1. Організаційні засади розвитку ефективного спілкування в системі «підлітки-дорослі»	51
3.2. Програма соціально-психологічного тренінгу щодо розвитку ефективності спілкування в системі «підлітки-дорослі».....	53
3.3. Динаміка змін в системі спілкування підлітків з дорослими	61
Висновки до розділу 3	65
ВИСНОВКИ	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	68
ДОДАТКИ	71

ВСТУП

Актуальність дослідження. Спілкування є фундаментальною умовою розвитку особистості та її успішної інтеграції в суспільство. Особливої гостроти ця проблема набуває у підлітковому віці — ключовому етапі онтогенезу, коли відбувається становлення самосвідомості, формування системи цінностей та пошук власного місця у світі дорослих. Саме в цей період закладаються основи комунікативної компетентності, які багато в чому визначатимуть успішність майбутньої соціальної взаємодії.

З одного боку, підлітки прагнуть самостійності та незалежності, а з іншого – продовжують потребувати підтримки, розуміння й керівництва з боку дорослих.

Однак не завжди комунікація між підлітками та дорослими є ефективною. Нерідко вона ускладнюється через нерозуміння, відмінності у світогляді, розбіжності в інтересах або через емоційну нестабільність підлітків. Сучасний світ, із його технологічними змінами, інформаційною насиченістю та новими соціальними викликами, ще більше ускладнює діалог між поколіннями. Тому вивчення соціально-психологічних чинників, які впливають на ефективність цього процесу, є не лише актуальним, а й необхідним для гармонійного розвитку молоді.

Сьогодні багато досліджень присвячено загальним аспектам спілкування, однак питання саме ефективної комунікації між підлітками та дорослими ще не має достатнього наукового обґрунтування. Як побудувати довірливий діалог із підлітками? Які психологічні фактори впливають на цей процес? Як уникнути конфліктів та покращити взаєморозуміння? Відповіді на ці питання мають важливе значення для батьків, педагогів, психологів та всіх, хто працює з підлітками.

Таким чином, дослідження соціально-психологічних чинників ефективного спілкування між підлітками та дорослими є вкрай важливим для розв'язання сучасних проблем комунікації у родині, навчальному середовищі та суспільстві загалом.

Об'єкт дослідження – спілкування підлітків з дорослими.

Предмет дослідження – вплив соціально-психологічних чинників на ефективність спілкування підлітків з дорослими.

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування та практичне дослідження особливостей впливу соціально-психологічних чинників на ефективність спілкування підлітків з дорослими.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз особливостей спілкування підлітків з дорослими.
2. Визначити чинники ефективності спілкування підлітків з дорослими
3. Розробити та провести емпіричне дослідження взаємозв'язку соціально психологічних чинників та ефективності спілкування підлітків з дорослими.
4. Проаналізувати результати емпіричного дослідження.
5. Розробити та апробувати програму соціально-психологічного тренінгу, спрямовану на розвиток ефективності спілкування в системі «підлітки-дорослі»

Методи дослідження. Теоретичні методи: аналіз, синтез, узагальнення та систематизація наукових джерел з проблеми дослідження для обґрунтування теоретичних основ роботи; емпіричні методи: для вивчення чинників, що впливають на спілкування, було застосовано комплекс валідних психодіагностичних методик: Опитувальник стилів батьківського виховання (*PSDQ*), Індекс міжособистісної реактивності (*IRI*) та Шкала самооцінки Розенберга (*RSES*); методи математичної статистики: для підтвердження вірогідності результатів застосовувався кількісний та якісний аналіз отриманих даних, зокрема процедури описової статистики та кореляційний аналіз із використанням коефіцієнта рангової кореляції Спірмена (*rs*).

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилося на базі закладів загальної середньої освіти м. Києва. Загальну вибірку склали 40 осіб, з яких 20 підлітків (учні 8-9 класів) віком 13-15 років та 20 їхніх батьків. Такий

склад вибірки дозволив комплексно проаналізувати особливості комунікації з обох сторін взаємодії.

Теоретична значущість дослідження полягає у поглибленні та систематизації наукових уявлень про соціально-психологічні чинники, що детермінують ефективність спілкування у діаді «підліток-дорослий». Результати роботи доповнюють розділи вікової та педагогічної психології, емпірично підтверджуючи зв'язок між дисгармонійними стилями сімейного виховання та розвитком таких особистісних якостей підлітка, як емпатія та адекватна самооцінка.

Практична значущість дослідження визначається тим, що його результати, а також розроблена на їх основі програма соціально-психологічного тренінгу щодо розвитку ефективності спілкування в системі «підлітки-дорослі», можуть бути використані практичними психологами, соціальними педагогами, вчителями та батьками для профілактики конфліктів та оптимізації процесу спілкування з підлітками. Програма є апробованим інструментом для гармонізації дитячо-батьківських стосунків.

Структура кваліфікаційної роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 75 сторінок. Робота містить 12 таблиць та 5 рисунків. Список використаних джерел налічує 41 найменування.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ СПІЛКУВАННЯ ПІДЛІТКІВ З ДОРОСЛИМИ

1.1. Поняття «спілкування» та «ефективність спілкування» у психологічній науці

Спілкування є важливою духовною потребою особистості як суспільної істоти. Завдяки спілкуванню людина отримує знання про навколишній світ, засвоює суспільні, моральні та культурні цінності. Без нього в суспільстві немислимі процеси виховання, освіти, управління та обслуговування. Спілкування в житті людини і суспільства виконує інформаційну, соціальну, психологічну, розвивальну функції [1, с. 215].

Спілкування називають також комунікацією (від лат. *communicatio* – єдність, передача, з'єднання, повідомлення). Вона допомагає людям координувати складну групову діяльність. Комунікація — це процес, за допомогою якого люди передають одне одному інформацію, ідеї, думки і душевні стани [2, с. 88].

Комунікація – це процес, за допомогою якого люди передають одне одному інформацію, ідеї, думки і душевні стани [4, с. 12].

У сучасному світі завдяки бурхливому розвитку засобів масової комунікації кількість контактів між людьми невідомо зростає, тому ми все більше часу витрачаємо на створення, споживання та передачу інформації, тобто на процес комунікації. За даними низки досліджень, безпосереднє та опосередковане спілкування в житті більшості людей займає до 70% особистого часу [3, с. 112]. Ось чому для сучасної людини вміння спілкуватися, знання певних норм і правил спілкування, що забезпечують взаєморозуміння, є дуже важливим.

«Єдина розкіш, відома мені, – це розкіш людського спілкування» Антуан де Сент-Екзюпері [19, с. 45].

Спілкування людей завжди було в основі соціального буття, але безпосереднім об'єктом соціально-психологічного аналізу воно стає лише в ХХ ст.

З ХХ ст. з'являються наукові й практичні розробки з проблем спілкування. Д. Карнегі обстоював технологію переважно маніпулятивного спілкування без психологічного змісту [20, с. 51].

З кінця 60-70-х рр.. ХХ ст. акцент робили на змінах поведінки в ситуації безпосереднього спілкування (аналіз різних засобів спілкування, невербальне спілкування) [2, с. 45].

Зарубіжна психологія вивчала ділове і родинне спілкування, конфлікти.

В українській науковій думці інтерес до психології спілкування має глибокі корені. Ще в стінах Києво-Могилянської академії риторика та мистецтво слова розглядали як інструмент впливу та переконання, що відображено, зокрема, у працях Феофана Прокоповича [5, с. 78].

Високу культуру спілкування та силу слова оспівував і Т. Г. Шевченко у своїй поезії: «Ну що б, здавалося, слова... Слова та голос – більш нічого, а серце б'ється – ожива, як їх почує» [21, с. 115].

У сучасному науковому розумінні спілкування визначається як взаємодія двох чи більше людей, яка складається в обміні між ними інформацією пізнавального чи афективно-оціночного характеру [8, с. 15].

Спілкування є головним засобом перетворення людини з біологічної істоти в соціально адаптовану особистість. Спілкування є головним засобом перетворення людини з біологічної істоти в соціально адаптовану особистість. Відтак, спілкування — це явище глибоко соціальне [1, с. 216]. Соціальна природа спілкування виражається в тому, що воно завжди відбувається в середовищі людей, де суб'єкти постають як носії соціального досвіду. Соціальний досвід спілкування проявляється у змісті інформації, що є його предметом (знання, відомості, способи діяльності), у засобах (мовна та немовна комунікація), у суспільно вироблених в процесі історичного розвитку різновидах спілкування.

Спілкування як один із найважливіших факторів формування і розвитку особистості вивчається в декількох напрямках [5, с. 112]:

- в загально-філософському (формування людської сутності);

- в загально-соціологічному (формування особистості);
- в загально-психологічному аспекті (розвиток особистості на всіх етапах життєвого шляху);
- в соціально-психологічному (дослідження механізмів спілкування).

Існує велика кількість визначень поняття «спілкування», що пов'язано з різноманіттям наукових шкіл. Ще у 1970 році американський дослідник комунікації Френк Денс проаналізував 96 різних дефініцій цього поняття [19, с. 20]. Річ у тому, що в залежності від наукової школи, вивчаються та досліджуються ті феномени спілкування, що співвідносяться із відповідною науковою концепцією. При цьому, одні автори вважають, що спілкування та діяльність – дві рівнозначні категорії людського буття, другі – що спілкування є однією із сторін діяльності, і, нарешті, треті – що спілкування є особливим видом діяльності.

Узагальнюючи, можна навести наступне визначення:

Спілкування — це складний, багатоплановий процес встановлення й розвитку контактів між людьми, що породжується потребою у спільній діяльності і який містить у собі обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприймання і розуміння іншої людини [2, с. 90].

Соціальний сенс і мета спілкування – бути засобом передачі форм культури і суспільного досвіду від покоління до покоління – через звичаї, традиції, норми поведінки, книги, твори мистецтва, предмети матеріальної культури, систему освіти, виховання, філософію, релігію [1, с. 220].

Засоби спілкування:

- Мовні засоби. Мова як засіб спілкування виникла і сформувалась історично. Словниковий запас і досконала граматична будова мови сучасного цивілізованого суспільства дають змогу передавати будь-яку інформацію. Вербальна комунікація за допомогою слова – основна і найдосконаліша форма людського спілкування.

- Немовні засоби – жести, міміка, інтонація, паузи, манери, зовнішність візуальний контакт, міжособистісний простір. Засоби невербальної комунікації як «мова почуттів» є продуктом суспільного розвитку людей, вони значно посилюють смисловий ефект вербальної комунікації, а за певних обставин можуть її замінювати.

Велике значення для встановлення змістовних та емоційних контактів у спілкуванні має зовнішній вигляд людини. На його підставі складається перше враження про людину, яке часто визначає розвиток подальших стосунків. Зовнішній вигляд складається з одягу, манери поводитися, звичок.

Найдинамічніше зовнішній бік невербального спілкування виявляється в жестах, міміці. Жест – соціально сформований та усталений рух, що передає певний психічний стан. Маючи соціальне походження, міміка та жести за біологічною природою містять елементи природженого характеру.

Тактильно-м'язова чутливість є одним з найпотужніших каналів одержання життєво-важливої інформації. За допомогою тактильно-м'язової чутливості можна пізнати досить широкий спектр характеристик іншої людини: її фізичну силу, деякі особливості особистісного плану, психічний стан тощо.

Міжособистісний простір відіграє важливу роль в ефективності спілкування. Комунікативне значення дистанції у спілкуванні вивчає напрямок психології, що називається «праксеміка». Праксеміка виокремлює чотири дистанції у спілкуванні: інтимну, особисту, соціальну, публічну.

Немовні засоби спілкування, які супроводжують вербальне повідомлення, створюють підтекст, котрий полегшує, збагачує й поглиблює сприймання інформації, що передається.

Структура та функції спілкування.

Спілкування – це багатоплановий процес, в якому можна виокремити такі основні функції:

- Інформаційно-комунікативна функція спілкування охоплює все, що має відношення до передачі та прийому інформації людиною. Йдеться не лише про готову інформацію, а також і про інформацію, яка створюється.

- Регулятивно-комунікативна функція спілкування забезпечує не лише пізнання, а й регуляцію поведінки суб'єктів спілкування. З цією функцією пов'язані і способи впливу людей одне на одного: переконання, навіювання, наслідування, зараження тощо.

- Афективно-комунікативна функція спілкування відноситься до емоційної сфери особистості, визначає її ставлення до явищ навколишнього світу.

Структура спілкування включає три взаємопов'язані сторони.

Комунікативна сторона спілкування пов'язана із виявленням специфіки обміну інформацією між людьми як активними суб'єктами спілкування. Засобами комунікативного процесу є різні знакові системи: мова (вербальне спілкування) та жести, міміка, інтонації (невербальне спілкування).

Інтерактивна сторона спілкування: організація суб'єктами спілкування спільної стратегії взаємодії. Розрізняють різні програми взаємодії між людьми (від співробітництва до конкуренції). Цей же бік спілкування містить у собі таку значущу змінну, як визначення між партнерами статусу у спілкуванні.

Перцептивна сторона спілкування містить у собі процес взаємного сприймання і розуміння співрозмовниками один одного. Перцепція, перш за все, процес формування образу іншої людини в свідомості співрозмовника. Це досягається за рахунок «прочитання» по зовнішності партнера його психологічних рис та можливих особливостей його поведінки. Основними механізмами пізнання іншої людини є ідентифікація (ототожнення) та рефлексія (усвідомлення того, як сприймають суб'єкта спілкування інші люди).

Виходячи із опису структури спілкування, доцільно розглянути структурну модель міжособистісної комунікації, розроблену О. Цукатовою. В динаміці комунікативного процесу виділяють три періоди: орієнтування, реалізація і контроль.

На етапі орієнтування виділяють фази:

- орієнтування в макроструктурі спілкування;

- формулювання комунікативної задачі та вироблення програми спілкування.

На етапі реалізації:

- реалізація плану спільних дій; здійснення комунікативної задачі; поступове розгортання комунікативних циклів.

На етапі контролю:

- оцінюється результативність та ефективність всього комунікативного процесу, контроль виступає у формі зворотного зв'язку.

Спілкування – важлива умова людського буття. Воно є одночасно і об'єктивним, зовнішнім фактором впливу на людину і, в той же час, формою існування її індивідуально-психологічного буття.

Психологічні основи спілкування.

Спілкування — одна з основних сфер людського життя, яка має різноманітні види і форми. Залежно від критеріїв, спілкування може бути опосередкованим і безпосереднім, діалогічним і монологічним, конфліктним і дружнім. Незалежно від форми, воно завжди передбачає обмін думками, досвідом, почуттями, переживаннями, взаємодію між людьми та передачу інформації [8, с. 22].

У контексті групової взаємодії важливу роль відіграє психологічна спільність (взаємна прихильність, єдність, тривалість взаємодії). З одного боку, вона значно полегшує спілкування. Проте, з іншого боку, надмірна спільність може призвести до так званого «психологічного вакууму» — ситуації, коли учасникам групи здається, що все вже сказано, і бажання спілкуватися знижується [1, с. 251].

Загальна тенденція розвитку суспільства в сучасних умовах спрямовує його до психологізації. Зростає інтенсивність інформаційного обміну та рівень його психологічного забезпечення.

Як для професіоналів соціальної групи професій типу «людина – людина», так і для фахівців в інших галузях професійної діяльності, однією з головних умов досягнення високого рівня професіоналізму є компетентність у спілкуванні,

знання закономірностей функцій, видів форм, рівнів та способів впливу на особистість та соціальну групу.

Головне в успіху контактів при спілкуванні – це сприйняття партнерами один одного.

Соціальна перцепція – сприймання та пізнання соціальних об'єктів, до яких належать особистості, групи, великі соціальні спільноти.

У зміст поняття «соціальна перцепція» включають сприймання не тільки фізичних властивостей соціального суб'єкта, а і його внутрішніх характеристик: намірів, думок, здібностей, емоцій.

У процесі міжособистісного сприйняття виділяють низку ключових механізмів:

- ідентифікація – це спосіб розуміння іншої людини через усвідомлене чи несвідоме уподібнення її характеристикам самого суб'єкта;
- рефлексія – це усвідомлення суб'єктом того, як він сам сприймається партнером зі спілкування;
- стереотипізація – класифікація форм поведінки й інтерпретація їх причин через співвіднесення із зразками, що відповідають соціальним стереотипам.
- емпатія – співпереживання, розуміння почуттів іншої людини і відповідний вияв свого розуміння.

Заважає взаєморозумінню егоцентризм – зосередженість індивіда тільки на власних інтересах та переживаннях і, як наслідок, нездатність розуміти іншу людину. Точність і адекватність сприймання людини людиною є необхідною умовою ефективності спільної діяльності. Помилки сприйняття при спілкуванні:

1) фактор «переваги» (при зустрічі з людиною, яка перевершує нас за якимось параметром, ми оцінюємо її дещо більш позитивно, ніж було б, якби вона була нам рівною.

Якщо ж ми спілкуємося з людиною, яку у чомусь перевершуємо, то ми недооцінюємо її. Джерела інформації:

а) одяг, зовнішній вигляд, нагороди, коштовності, авто, інтер'єр кабінету тощо;

б) манера поведінки людини;

2) фактор «привабливості» (певні якості, переоцінюються чи недооцінюються іншими людьми). Якщо людина нам подобається, ми одночасно схильні вважати її більш розумною, гарною, переоцінювати;

3) фактор «відношення до нас» (люди, які добре до нас відносяться, оцінюються вище тих, котрі до нас погано відносяться);

4) ефект «ореола» (привабливі ззовні люди оцінюються позитивно, непривабливі – негативно).

При передаванні інформації існує два напрями психологічної взаємодії партнерів:

- пов'язаний із сприйняттям і розумінням змісту повідомлень (з більшою довірою сприймають повідомлення від людини з привабливим зовнішнім виглядом);

- пов'язаний із сприйняттям і розумінням особистості партнера.

До видів психологічного впливу передусім належать: переконання, зараження, навіювання, наслідування.

Переконання - метод свідомого та організованого впливу на психіку індивіда через звернення до його критичного судження. Як спосіб психологічного впливу, переконання спрямоване на зняття своєрідних фільтрів на шляху інформації до свідомості і почуттів людини. Його використовують для перетворення інформації, котра повідомляється, на систему установок і принципів індивіда.

Зараження - психологічний вплив на особистість у процесі, спілкування і взаємодії, який передає певні настрої, спонуки не через свідомість та інтелект, а через емоційну сферу. Психологія тлумачить зараження як неусвідомлювану, мимовільну схильність людини до певних психічних станів. Сильним

каталізатором емоційного збудження стають вибухи емоцій, викликані позитивним чи негативним станом людей (плач, заразливий сміх та ін.).

Навіювання, або сугестія (лат. - навіювання) - процес впливу на психічну сферу людини, пов'язаний з істотним зниженням її критичності до інформації, що надходить, відсутністю прагнення перевірити її достовірність, необмеженою довірою до її джерел. Основою ефективності навіювання є довіра. Джерелом навіювання можуть бути знайомі і незнайомі люди, засоби масової інформації, реклама та ін. Навіювання спрямоване не до логіки індивіда, його здатності мислити, аналізувати, оцінювати, а до його готовності сприйняти розпорядження, наказ, пораду і відповідно до них діяти.

Наслідування - процес орієнтації на певний приклад, взірць, повторення і відтворення однією людиною дій, вчинків, жестів, манер, інтонацій іншої людини, копіювання рис її характеру та стилю життя. Наслідування є емоційно і раціонально спрямованим актом. Буває воно як свідомим, так і несвідомим. Наслідування - один із важливих механізмів соціалізації особистості, способів її навчання і виховання. Особливе значення воно має у розвитку дитини.

1.2 Особливості спілкування підлітків з дорослими

У підлітковому віці відносини з батьками, вчителями та іншими дорослими складаються під впливом почуття дорослості. Багато психологів вважають найважливішим психологічним новоутворенням цього віку специфічне почуття дорослості, що спонукає підлітка на утвердження своєї самостійності та автономії. Ця дорослість спочатку може проявлятися в негативному плані як вимога свободи від залежності і обмежень, властивих положенню дитини. Звідси виникає бурхлива і часом драматична "переоцінка цінностей" і, перш за все, перебудова відносин з батьками [6, с. 250].

Як наслідок, підлітки починають чинити опір щодо раніше виконуваних вимог з боку дорослих, активніше відстоювати свої права на самостійність, що ототожнюється в їхньому розумінні з дорослістю. Вони болісно реагують на

реальні чи уявні утиски своїх прав, намагаючись обмежити претензії дорослих стосовно себе [7, с. 115].

Незважаючи на увагу протидії, притаманні по відношенню до дорослого, підліток відчуває потребу в підтримці. Особливо сприятливою є ситуація, коли дорослий виступає в якості одного. У цьому випадку дорослий може значно полегшити підлітку пошук його місця в системі нових, створених взаємодій, краще пізнати себе. Спільна діяльність, загальна проведення часу допомагають підлітку по-новому дізнатися співпрацюють з них дорослих. У результаті створюються більш глибокі емоційні та духовні контакти, підтримують підлітка в житті.

У зв'язку з легкої ранимістю підлітка для дорослого дуже важливо знайти форми налагодження та підтримування цих контактів. Підліток відчуває потребу поділитися своїми переживаннями, розповісти про події свого життя, але самому йому важко почати настільки близьке спілкування.

Велике значення в цей період мають єдині вимоги до підлітка в родині. Сам він більше претендує на певні права, ніж прагне до прийняття на себе обов'язків. Якщо підліток відчує, що від нього багато чого чекають, він може намагатися ухилитися від виконання обов'язків під прикриттям найбільш "доброго" дорослого. Тому для освоєння нової підліткової системи відносин важлива аргументація вимог, що виходять від дорослого. Просте нав'язування вимог, як правило, відкидається.

У випадках, коли дорослі відносяться до підлітків як до маленьких дітей, вони висловлюють протести у різних формах, проявляють непокору з метою змінити сформовані раніше відношення. І дорослі поступово під впливом домагань підлітків змушені переходити до нових форм взаємодії з ними. Цей процес далеко не завжди проходить безболісно, тому що на сприйняття дорослими підлітків як підлеглих і залежних від них впливає безліч чинників.

Серед них необхідно виділити економічний фактор (підліток матеріально залежить від батьків) і соціальний (підліток зберігає

соціальне становище учня). У результаті між підлітками та дорослими можуть виникати конфлікти.

Спілкування підлітка багато в чому обумовлюється мінливістю його настрою. Протягом невеликого проміжку часу воно може змінюватися на прямо протилежне. Мінливість настроїв веде до неадекватності реакцій підлітка. Наприклад, реакція емансипації, що виявляється у прагненні вивільнитися з-підопіки старших, може приймати під впливом моменту такі крайні форми вираження, як пагони з дому.

Нестійкість підлітка, невміння чинити опір тиску з боку дорослих найчастіше ведуть до "відходу" з ситуації. Поведінка підлітка також певною мірою характеризується дитячими реакціями. При надмірних очікуваннях від підлітка, пов'язаних з непосильними для нього навантаженнями, або при зменшенні уваги з боку близьких може слідувати реакція опозиції, що характеризується тим, що він різними способами намагається повернути увагу, переключити його з когось іншого на себе. [8]

Характерними для підліткового віку є імітація чийогось поведінки. Найчастіше імітується поведінка значущого дорослого, яка досягла певного успіху, причому в першу чергу звертається увага на зовнішню сторону. При недостатній критичності і несаможитності в судженнях такий зразок для наслідування може зробити негативний вплив на поведінку підлітка. Порівняно рідко проявляється у підлітків негативна імітація, коли певна людина вибирається в якості негативного зразка. Найчастіше це буває будь-хто з батьків, які заподіяли багато горя і образ підлітку.

Відчуття власної слабкості чи невдачі в одній сфері підліток часто прагне компенсувати, досягаючи успіхів в іншій. Цей механізм, відомий як компенсація, є важливим для збереження самоповаги. Іноді зустрічаються і форми гіперкомпенсації, коли для самореалізації підліток обирає саме ту сферу діяльності, яка видається йому найскладнішою, намагаючись таким чином подолати свою уявну чи реальну слабкість [22, с. 56].

У ряді випадків позиції дорослих по відношенню до підлітка несприятливі для його розвитку. Наприклад, авторитарна позиція по відношенню до підлітка може стати умовою, що викривляє його психічний і соціальний розвиток. Приклад: Руслан (тринадцять років) виховується авторитарної матір'ю. Вітчим спілкується доброзичливо і лояльно. У відносинах з сином мати жорстко домінує в усьому, не даючи жодної ініціативи Руслану. Мати займається бізнесом і може забезпечити синові престижний ліцей, навчання мов, музики. Але при цьому жорстко спілкується і контролює сина. Руслан виявляє соціальний інфантилізм і потенційну готовність до жорсткої авторитарності.

Авторитарний стиль стосунки матері до сина призводить до того, що підліток в якості захисту себе від агресії користується брехнею у поясненні своїх вчинків і мотивів. З однолітками у нього проблеми в спілкуванні, друзів немає. З цього прикладу можна зробити висновок, що тяготи авторитарного стилю - це не тільки проблема стосунків дітей і батьків. За цим стоїть формується стиль відносин підлітка до інших людей, де, як йому здається, він неможливо покарати, підліток з авторитарної сім'ї зазвичай жорстко спілкується з однолітками, висловлює неповагу до дорослих, явно демонструє свою свободу, порушуючи норми поведінки у громадських місцях. З сторонніми людьми такий підліток або безпорадно сором'язливий (говорить тихим голосом, опускає очі), або розхлябано. У той же час в сім'ї з благополучними відносинами підліток вже здатний відповідати суспільним очікуванням у сфері спілкування та бути достатньо прогнозованим.

Недолік уваги, турботи і керівництва, формалізм дорослих болісно сприймаються підлітком. Він відчуває себе зайвим, бо є джерелом обтяжують клопоту. Підліток у подібних випадках зазвичай починає жити своїм таємним життям.

Надмірна опіка і контроль, необхідний, на думку батьків, також нерідко приносять негативні наслідки: підліток виявляється позбавленим можливості бути самостійним, навчитися користуватися свободою. У цьому випадку у нього активізується прагнення до самостійності. Дорослі ж нерідко реагують на це

посиленням контролю, ізоляцією свого чада від однолітків. У результаті протистояння підлітка і батьків лише зростає.

Надмірне заступництво, прагнення звільнити підлітка від труднощів і неприємних обов'язків призводять до дезорієнтації, нездатності до об'єктивної рефлексії. Дитина, звикла до загальній увазі, рано чи пізно потрапляє в кризову ситуацію. Неадекватно високий рівень домагань і жадання уваги не поєднуються з малим досвідом подолання складних ситуацій.

Разом з тим багато підлітки прагнуть уникати конфліктів, намагаючись приховати недозволені вчинки. Прагнення до явних конфліктів з батьками проявляється порівняно рідко. Швидше використовуються зовнішні форми відстоювання своєї незалежності, такі, наприклад як зухвалість в спілкуванні. Підлітка може залучати ореол зухвалості як символ його особистої свободи. Проте підліток насправді сензитивний до культурних очікувань його поведінки у стосунках з батьками.

У кожній культурі є домінуючий образ батьків, який характеризує ставлення до дитини. Наприклад, американська ментальність виділяє образ «матусі», який Е. Еріксон розпізнає за низкою ознак як історично сформований феномен.

Ознаки «матусі» за Е. Еріксоном:

- «Мамочка» - безперечний авторитет в питаннях моралі і моральності в своєму будинку й у своїй громаді;
- У будь-якій ситуації, де ця розбіжність приходить в зіткнення з повагою, якого вона вимагає від своїх дітей, вона звинувачує дітей, але ніколи не звинувачує себе;
- Вона демонструє непохитну ворожість до будь-якого вільного вираження найнаївніших форм чуттєвого та сексуального задоволення з боку своїх дітей і досить ясно дає зрозуміти, що їх батько, з його сексуальними домаганнями, смертельно їй набрид;
- Вона стоїть стіною за вищі цінності традиції, хоча сама не хоче ставати «старенькою».

Цих ознак достатньо, щоб показати: «мамочка» - це образ жінки, в життєвому циклі якої залишки інфантильності з'єднуються з рано настала старістю, витісняючи середній діапазон жіночої зрілості, в результаті чого вона стає егоцентричної і відсталої. Фактично як жінка і як мати вона не довіряє своїм почуттям.

Німецька ментальність виділяє образ «німецького батька», який виступає в ролі глави і тирана, відданого державі людини. Відчуженість і строгість «німецького батька» традиційно відроджуються з історії культури.

Перше джерело проблем взаємин з дорослими - нерозуміння дорослими внутрішнього світу підлітка, їх хибні або примітивні уявлення про його переживання, мотиви тих чи інших вчинків, прагненнях, цінностях і т.п. Як вже було зазначено, дорослі явно недооцінюють значення сфери спілкування з однолітками для підлітка.

Дослідження вікових особливостей підлітків показують, що чим старшою стає дитина, тим гостріше постає проблема нерозуміння з боку дорослих. Якщо уявлення батьків та вчителів про переживання молодших школярів ще можуть певною мірою відповідати дійсності, то їхні уявлення про внутрішній світ учнів середніх та старших класів часто є далекими від реальності.

Багато дорослих не вміють адекватно врахувати в практиці виховання той швидкий, інтенсивний процес дорослішання, що відбувається з підлітком, та намагаються зберегти звичні «дитячі» форми контролю. Саме цей розрив між потребами підлітка та поведінкою дорослих стає головною причиною труднощів у спілкуванні. Підлітки часто скаржаться на надмірну опіку («стежать за моїм апетитом і одягом») та нерозуміння їхніх переживань і вторгнення в особистий простір («в мої секрети вторгаються») [3, с. 254].

Тим не менш, в керівництві дорослих підліток особливо потребує. Потрібно тільки відмовитися від категоричних розпоряджень і наказів як основного методу спілкування. Про справедливість такого підходу свідчить і висловлювання одного підлітка: «Я і сам тепер досить дорослий і терпіти не можу заступницького відносини і повчального тону дорослих. Будь ласка, радь,

але радь, як рівному; вимагай, але вимагай, як від великого; карай, якщо завинив, але не як маленького. А то: «Сядь на окрему парту, а після уроків прийдеш вибачатися!» Що я, першокласник, чи що?!»

Підліткам потрібні не нудні нотації і нудні повчання, а щирі, задушевні бесіди, корисна, ясна, глибоко продумана логічна аргументація, а головне - організація правильного морального досвіду, переконує у справедливості моральних норм і необхідності їх дотримуватися в повсякденному житті .

Той факт, що протягом усього підліткового віку потреба підлітків в тому, щоб дорослі, особливо батьки, визнали їх рівноправними партнерами у спілкуванні, виявляється незадоволеною, породжує численні і різноманітні конфлікти підлітка з батьками і вчителями. Особливо гостро це проявляється в старших класах підліткових, учні яких відчують величезну потребу в спілкуванні з дорослими «на рівних».

Дорослі в кращому випадку готові самі проявити співчуття і співпереживання по відношенню до підлітка, але абсолютно не готові прийняти подібне ставлення з його боку. Зрозуміло, чому це відбувається, - для того щоб прийняти це ставлення підлітка, як раз і необхідно бути з ним "на рівних".

Багато сучасні проблеми, пов'язані з вихованням підлітків, виникають від того, що дорослі намагаються тільки щось давати підлітку, не бажаючи, та й не вміючи, нічого взяти. Але ж тільки через реальні прояви доброти, співчуття, співпереживання ці важливі і настільки дефіцитні сьогодні особистісні якості можуть розвиватися.

Якщо порівнювати між собою сфери спілкування підлітків з батьками, з одного боку, і з учителями - з іншого, то при всій напруженості першої, все-таки значно більше «запущеною», малопродуктивною з точки зору особистісного розвитку виявляється друга.

По-перше, переживання, пов'язані у підлітків з їх спілкуванням з вчителями, займають одне з останніх місць, а по-друге, з вчителями у підлітків пов'язані одні тільки негативні переживання.

Характер спілкування з учителями та відносини підлітка до цього спілкування змінюється протягом підліткового віку. Якщо провідним мотивом спілкування молодших підлітків є прагнення отримати підтримку, заохочення вчителя за вчення, поведінку і шкільний працю, то в більш старшому віці - прагнення до особистісного спілкування з ним.

Починаючи з VI класу підлітків все більше хвилюють професійні і особистісні якості педагогів. Причому якщо професійні якості педагогів підлітків в цілому влаштовують, то особистісні - ні.

Ця незадоволеність особистісними якостями педагогів сприймається підлітками частіше за все як проблема «справедливості» вчителя

Однак, незважаючи на незадоволеність підлітків особистісними якостями вчителів, вони все одно прагнуть до спілкування з ними, чого, до речі, вчителі найчастіше не помічають. Вони, як правило, вважають, що підлітки задоволені спілкуванням з ними, так само як і їх особистісними якостями.

Таким чином, з віком складається ситуація наростання у підлітків потреби і особистісному спілкуванні з педагогами і - неможливості її задоволення. Відповідно до цього розширюється і зона конфліктів.

1.3 Чинники ефективності спілкування підлітків з дорослим

Ефективність спілкування між підлітками та дорослими залежить від цілого комплексу соціально-психологічних чинників, які впливають на якість взаємодії, ступінь взаєморозуміння, рівень довіри та загальну комунікативну гармонію. У процесі спілкування між представниками різних вікових груп важливу роль відіграють як особистісні характеристики учасників комунікації, так і соціокультурні умови, контекст ситуації, рівень розвитку комунікативних навичок та інші фактори. Враховуючи особливості підліткового віку, коли спілкування є важливим механізмом соціалізації, дослідження цих чинників набуває особливої актуальності.

Одним із ключових чинників, що впливають на ефективність комунікації підлітків із дорослими, є рівень емоційного інтелекту. Підлітки, які здатні

розпізнавати власні емоції, контролювати їх і розуміти емоційний стан інших людей, значно краще взаємодіють із дорослими. Емоційний інтелект допомагає їм не лише правильно виражати власні думки та почуття, а й адекватно реагувати на емоційні прояви співрозмовника, що суттєво знижує ймовірність конфліктів та сприяє встановленню довірливих стосунків. Водночас дорослі, які демонструють емоційну відкритість, підтримку та розуміння, значно легше знаходять спільну мову з підлітками, адже створюють сприятливу атмосферу для спілкування.

Наступним важливим чинником є стиль виховання та поведінкова стратегія дорослих. Дослідження свідчать, що найбільш ефективною комунікативною моделлю є демократичний стиль спілкування, при якому дорослі не нав'язують свою думку, а ведуть діалог на рівних, враховуючи потреби та інтереси підлітка. У таких умовах підлітки відчують себе почутими, що сприяє відкритості, довірі та щирості у стосунках. Натомість авторитарний стиль виховання, який базується на жорсткому контролі, обмеженнях і вимогах без пояснень, часто породжує спротив, агресію або замкнутість, що значно ускладнює ефективну комунікацію. Також варто враховувати, що надмірна всюдозволеність і відсутність чітких меж у відносинах з підлітком можуть призвести до втрати авторитету дорослого, що теж негативно позначається на якості взаємодії.

Важливим фактором є рівень довіри між підлітком і дорослим. Довіра формується на основі попереднього досвіду взаємодії та залежить від послідовності поведінки дорослих, їхньої відкритості, щирості та готовності вислухати без засудження. Якщо підліток знає, що його думка важлива, що він може поділитися своїми переживаннями без страху бути висміяним або покараним, комунікація стає значно ефективнішою. З іншого боку, якщо дорослі проявляють байдужість, ігнорують або знецінюють почуття підлітка, це призводить до закритості, небажання ділитися інформацією та емоційної дистанції.

Окремо варто розглянути значення рівня комунікативної компетентності підлітків та дорослих. Комунікативна компетентність включає здатність ясно формулювати свої думки, використовувати невербальні засоби вираження, володіти навичками активного слухання, умінням вести діалог, враховуючи точку зору співрозмовника. Якщо підліток має низький рівень комунікативних навичок, він може виражати свої думки неструктуровано, емоційно, а іноді навіть агресивно, що ускладнює процес взаємодії. У свою чергу, дорослі, які не володіють навичками активного слухання, перебивають, знецінюють або одразу пропонують рішення замість того, щоб вислухати, також створюють перешкоди для ефективного спілкування. Важливо, щоб дорослі демонстрували зацікавленість у спілкуванні, уточнювали деталі, ставили відкриті запитання та давали можливість підліткові висловитися повністю.

Не менш значущим чинником є соціальні установки та стереотипи щодо вікових груп. У багатьох культурах існують уявлення про те, що дорослі мають абсолютний авторитет, а підлітки повинні їх беззаперечно слухати. Такий підхід може викликати внутрішній протест і небажання підлітків вступати у відкритий діалог. Натомість у суспільствах, де взаємодія між поколіннями будується на принципах партнерства, де думка підлітка має вагу, комунікація відбувається значно продуктивніше. Також важливе значення має культура комунікації в сім'ї: якщо у родині прийнято обговорювати проблеми, ділитися враженнями, разом шукати рішення, то підліток буде переносити цей стиль взаємодії на спілкування з дорослими поза сім'єю.

Ще одним важливим аспектом є контекст і ситуаційні чинники, що впливають на ефективність спілкування. Час, місце, зовнішні умови, настрої співрозмовників – усе це відіграє значну роль у комунікативному процесі. Наприклад, розмова на підвищених тонах або в момент емоційного напруження рідко буває ефективною, тоді як обговорення важливих питань у спокійній і довірливій обстановці дає кращі результати. Також варто враховувати рівень зайнятості та втоми: якщо дорослий не має часу чи сил на розмову, він може

неусвідомлено ігнорувати або відштовхувати підлітка, що формує відчуженість і небажання ділитися у майбутньому.

Окремо можна виділити вплив інформаційних технологій на ефективність комунікації. Сучасні підлітки активно використовують цифрові засоби для спілкування, тоді як дорослі часто надають перевагу традиційним формам взаємодії. Виникає своєрідний «цифровий розрив», коли підлітки звикли до коротких повідомлень, емодзі та швидкої зміни тем, а дорослі очікують більш розгорнутої та усної комунікації. Важливо знаходити баланс між онлайн- та офлайн-спілкуванням, щоб зберегти емоційний контакт та якість взаємодії.

Таким чином, ефективність спілкування між підлітками та дорослими залежить від багатьох чинників: рівня емоційного інтелекту, стилю виховання, рівня довіри, комунікативної компетентності, соціальних установок, контексту ситуації та впливу технологій. Для покращення комунікації між поколіннями необхідно створювати умови для відкритого, довірливого діалогу, розвивати навички активного слухання та враховувати особливості сучасної інформаційної культури.

Висновки до розділу 1

Було проведено теоретичний аналіз поняття спілкування, його ефективності, особливостей комунікації між підлітками та дорослими, а також ключових соціально-психологічних чинників, що впливають на цей процес. Спілкування розглядається як багатовимірний процес, що охоплює вербальну та невербальну взаємодію, передачу інформації, емоцій, соціальних смислів та досвіду. Ефективність спілкування визначається як здатність досягати взаєморозуміння, враховуючи потреби, емоційний стан і комунікативні особливості співрозмовників.

Особливості спілкування підлітків із дорослими зумовлені віковими психологічними змінами, зростаючою потребою у самостійності та пошуком власної ідентичності. Часто цей процес ускладнюється відмінностями у світогляді, рівні комунікативної компетентності та емоційної зрілості. Відносини

між підлітками та дорослими можуть мати як підтримувальний, так і конфліктний характер, що значною мірою залежить від стилю виховання, рівня довіри та комунікативних стратегій дорослих.

Серед основних чинників ефективності спілкування підлітків із дорослими виділено рівень емоційного інтелекту, стиль виховання, рівень довіри, комунікативну компетентність обох сторін, соціальні установки та вплив інформаційних технологій. Важливу роль відіграють також ситуаційні фактори, такі як контекст, час та умови взаємодії.

Отже, ефективність спілкування підлітків із дорослими залежить від багатьох взаємопов'язаних чинників. Для гармонійного діалогу необхідні взаємна повага, емоційна відкритість, розвиток комунікативних навичок та створення довірливої атмосфери, це значно сприятиме покращенню міжпоколінної взаємодії та соціального розвитку підлітків.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ЕФЕКТИВНОСТІ СПІЛКУВАННЯ ПІДЛІТКІВ З ДОРОСЛИМИ

2.1. Організація емпіричного дослідження соціально-психологічних чинників ефективності спілкування підлітків з дорослими

Логічним продовженням теоретичного аналізу проблеми, здійсненого у першому розділі, стала розробка та реалізація програми емпіричного дослідження. Його ключовим завданням було вивчення реальних проявів та взаємозв'язків між соціально-психологічними чинниками.

Метою емпіричного дослідження було визначення та аналіз взаємозв'язків між стилями батьківського виховання як ключовим зовнішнім чинником та особистісними характеристиками підлітків (зокрема, емпатією та самооцінкою), що виступають внутрішніми детермінантами, які впливають на процес їхньої комунікації з дорослими.

Для досягнення поставленої мети було визначено наступні завдання емпіричного дослідження:

- Сформуванати репрезентативну вибірку дослідження з числа підлітків та їхніх батьків.
- Дібрати комплекс валідних та надійних психодіагностичних методик, що відповідають меті та завданням дослідження.
- Провести діагностичне дослідження з метою визначення домінуючих стилів батьківського виховання, а також рівнів розвитку емпатії та самооцінки у підлітків.
- Здійснити кількісний та якісний аналіз отриманих даних за допомогою методів математичної статистики.
- Встановити наявність та характер статистичних взаємозв'язків між досліджуваними показниками для підтвердження або спростування гіпотези дослідження.

Дизайн та характеристика вибірки дослідження. Дизайн дослідження є кореляційним, що передбачає виявлення та аналіз статистичних зв'язків між досліджуваними змінними без прямого експериментального втручання.

Дослідження проводилося на базі закладів загальної середньої освіти м. Києва. Вибірка є цільовою та складається з двох взаємопов'язаних груп: підлітків та їхніх батьків. Даний віковий діапазон (13-15 років) відповідає середньому та старшому підлітковому віку, який, згідно з віковою періодизацією, є сенситивним для формування самосвідомості, становлення системи стосунків з оточенням та загострення комунікативних проблем з дорослими [3, с. 250]. Залучення батьків до дослідження дозволило отримати об'єктивну картину сімейного виховання та проаналізувати особливості комунікації з обох сторін діади.

Загальна кількість учасників дослідження становила 40 осіб, з яких становлять 20 дітей та 20 батьків.

Участь у дослідженні була добровільною. Перед початком діагностики було проведено інструктаж та отримано поінформовану згоду як від батьків (у письмовій формі), так і від самих підлітків (в усній формі). Учасникам було гарантовано повну анонімність та конфіденційність отриманих даних, а також наголошено, що результати будуть використані виключно в узагальненому вигляді для наукових цілей.

Процедура дослідження включала три основні етапи:

- Підготовчий етап. На даному етапі було отримано дозвіл адміністрації навчальних закладів на проведення дослідження, сформовано вибірку, проведено бесіди з батьками та учнями для роз'яснення мети та процедури дослідження, а також підготовлено стимульні матеріали (бланки методик, інструкції).

- Діагностичний етап. Цей етап передбачав безпосередній збір емпіричних даних. Діагностування підлітків проводилося у груповій формі на базі навчальних класів. Батькам було запропоновано заповнити опитувальник вдома у зручний для них час. Така організація дозволила забезпечити психологічний

комфорт учасників та незалежність їхніх відповідей. Загальна тривалість заповнення комплексу методик для підлітків складала в середньому 40-50 хвилин.

- Аналітичний етап. На цьому етапі було здійснено кількісну та якісну обробку отриманих даних. Первинні дані були оброблені відповідно до ключів кожної з методик. Для подальшого аналізу було застосовано методи математичної статистики з використанням програмного пакету *SPSS for Windows* (версія 22.0), зокрема процедури описової статистики та кореляційний аналіз.

Психодіагностичний інструментарій.

Для розв'язання поставлених завдань та перевірки гіпотези дослідження було дібрано комплекс валідних та надійних психодіагностичних методик, що широко використовуються у світовій психологічній практиці для вивчення ключових чинників, які детермінують ефективність спілкування. Дослідницький інструментарій включав наступні методики:

1. Для діагностики стилів батьківського виховання було використано Опитувальник стилів батьківського виховання (*Parenting Styles and Dimensions Questionnaire, PSDQ*), розроблений К. К. Робінсон, Б. Мандлеко, С. Ф. Олсен та К. Харт. Цей інструмент базується на класичній типології стилів виховання Діани Баумрінд, яка є фундаментальною у сучасній психології розвитку. Вибір даної методики зумовлений її високою валідністю та можливістю чітко диференціювати три основні стилі виховання, що дозволяє глибоко проаналізувати їхній вплив на особистість підлітка:

– Авторитетний стиль (*Authoritative style*). Характеризується високим рівнем контролю та вимог у поєднанні з високим рівнем теплоти, підтримки та емоційного прийняття дитини. Батьки встановлюють чіткі правила, але завжди готові обговорювати їх, пояснювати свої рішення та враховувати думку підлітка. Такий підхід сприяє розвитку самостійності, відповідальності та високої самооцінки.

– Авторитарний стиль (*Authoritarian style*). Поєднує високий рівень контролю та вимог з низьким рівнем теплоти та емоційної підтримки. Виховання

базується на жорстких правилах, наказах та покараннях. Думка підлітка ігнорується, ініціатива пригнічується. Такий стиль часто призводить до розвитку у підлітків тривожності, невпевненості в собі, або ж до бунту та агресивної поведінки.

– Ліберальний (потуральний) стиль (*Permissive style*). Характеризується низьким рівнем контролю та вимог при високому рівні емоційної теплоти. Батьки виступають скоріше в ролі друзів, ніж наставників, уникають встановлення будь-яких меж та правил. Це може призводити до формування у підлітка інфантильності, егоцентризму та нездатності до самоконтролю.

Опитувальник існує у версіях як для батьків, так і для підлітків, що дозволяє отримати комплексну картину. У нашому дослідженні використовувалася версія для батьків, що складається з 32 тверджень, на які респондент відповідає за шкалою Лайкерта. Аналіз результатів дозволяє визначити домінуючий стиль виховання в сім'ї та ступінь вираженості кожного з трьох стилів.

2. Для діагностики емпатії було обрано Індекс міжособистісної реактивності (*Interpersonal Reactivity Index, IRI*), розроблений американським психологом Марком Девісом (*Mark H. Davis*). Ця методика є однією з найбільш авторитетних і широко використовуваних у світовій психології для вимірювання емпатії. Її вибір для даного дослідження зумовлений тим, що вона базується на багатовимірній моделі, яка розглядає емпатію не як єдине почуття, а як комплекс взаємопов'язаних когнітивних та емоційних конструктів.

Такий підхід є надзвичайно цінним для досягнення поставленої мети. Труднощі у спілкуванні підлітків з дорослими можуть бути пов'язані як з нездатністю раціонально зрозуміти позицію іншої людини (когнітивний аспект емпатії), так і з браком емоційної чутливості, тобто нездатністю відгукнутися на її емоційний стан (афективний аспект). Методика *IRI* дозволяє диференційовано оцінити обидва ці компоненти, що надає можливість для більш глибокого аналізу причин комунікативних бар'єрів [23, с. 85].

Структурно опитувальник *IRI* складається з 28 тверджень, які утворюють чотири основні шкали, що вимірюють різні грані емпатії:

Шкала «Прийняття перспективи» (*Perspective-Taking Scale*). Ця шкала спрямована на оцінку когнітивного компонента емпатії. Вона вимірює спонтанну здатність індивіда поставити себе на місце іншої людини, уявити хід її думок та зрозуміти її точку зору, навіть якщо вона не збігається з власною. Високі показники за цією шкалою свідчать про розвинену соціальну перцепцію, гнучкість мислення та здатність до децентрації, що є фундаментом для конструктивного діалогу.

Шкала «Фантазія» (*Fantasy Scale*). Ця шкала оцінює здатність людини емоційно переноситися у вигадані ситуації та ідентифікувати себе з персонажами художніх творів: книг, фільмів чи п'єс. Хоча цей аспект не пов'язаний безпосередньо з реальною взаємодією, він є важливим індикатором розвиненої уяви, емоційної лабільності та загальної здатності до переживання широкого спектру почуттів.

Шкала «Емпатійна турбота» (*Empathic Concern Scale*). Дана шкала оцінює ключовий афективний (емоційний) компонент емпатії. Вона вимірює так звані «іншо-орієнтовані» емоційні реакції: здатність відчувати співчуття, теплоту, турботу та переживання за людей, які опинилися у скрутному становищі. Це саме та якість, яка спонукає до альтруїстичної поведінки та надання допомоги.

Шкала «Особистісний дистрес» (*Personal Distress Scale*). Ця шкала також вимірює емоційну реакцію на переживання інших, однак ця реакція є «его-орієнтованою». Вона відображає схильність людини відчувати особисту тривогу, дискомфорт, страх та безпорадність у відповідь на страждання іншої особи. Високі показники за цією шкалою свідчать про те, що людина надто зосереджена на власних негативних переживаннях, що може, навпаки, блокувати емпатійну поведінку та призводити до уникнення контактів.

У ході дослідження учасникам пропонувалося оцінити кожне з 28 тверджень за 5-бальною шкалою Лайкерта (від «зовсім мене не стосується» до «дуже добре мене описує»). Комплексний аналіз результатів за цими чотирма

шкалами дозволив отримати детальний та багатогранний профіль емпатійних здібностей кожного підлітка, що створило міцне підґрунтя для подальшого кореляційного аналізу.

3. Для діагностики самооцінки було використано Шкалу самооцінки Розенберга (*Rosenberg Self-Esteem Scale, RSES*). Цей опитувальник, розроблений Моррісом Розенбергом у 1965 році, визнаний у світовій психології «золотим стандартом» для вимірювання глобальної (загальної) самооцінки особистості. Вибір цього інструменту для проведеного дослідження обґрунтовується його винятковими психодіагностичними характеристиками та відповідністю завданням роботи.

По-перше, шкала пройшла тисячі валідаційних досліджень у різних культурах та вікових групах (включаючи підліткову), які підтвердили її високу надійність та конструктну валідність. По-друге, її перевагою є короткість та простота. Опитувальник складається всього з 10 тверджень, що мінімізує втому досліджуваних та знижує ймовірність відповідей за принципом соціальної бажаності, що є особливо важливим при роботі з підлітками. По-третє, методика спрямована на вимірювання саме глобального ставлення особистості до себе, її цілісного відчуття власної цінності та самоповаги. Саме цей аспект самооцінки, згідно з теоретичним аналізом (див. Розділ 1), виступає центральним внутрішнім регулятором поведінки та визначає ступінь впевненості особистості в міжособистісній комунікації.

Опитувальник складається з 10 тверджень, половина з яких сформульовані як позитивні (наприклад, «Я відчуваю, що я гідна людина, принаймні, не менше за інших»), а половина – як негативні (наприклад, «Часом я відчуваю себе абсолютно нікчемним»). Досліджуваному пропонується відповісти за 4-бальною шкалою Лайкерта (від «цілком згоден» до «зовсім не згоден»). Підсумковий бал, отриманий після обробки ключів, інтерпретується за трьома рівнями:

Високий рівень самооцінки: Свідчить про стабільне позитивне ставлення до себе, прийняття власних якостей, впевненість у своїх силах та цінностях.

Середній рівень самооцінки: Відповідає віковій нормі та вказує на загалом позитивне, але більш реалістичне та менш ідеалізоване сприйняття себе.

Низький рівень самооцінки: Є індикатором вираженої невпевненості в собі, надмірної самокритики, тривожності та відчуття власної нецінності, що може виступати серйозним внутрішнім бар'єром в ефективному спілкуванні з дорослими.

Таким чином, застосування даного комплексу психодіагностичних методик дозволило отримати об'єктивні та диференційовані дані щодо ключових зовнішніх (стилі виховання) та внутрішніх (емпатія, самооцінка) чинників, що впливають на процес спілкування підлітків з дорослими.

2.2. Дослідження індивідуально-типологічних характеристик підлітків як психологічних чинників ефективності спілкування

У даному підрозділі представлено детальний аналіз та психологічну інтерпретацію результатів, отриманих у ході емпіричного дослідження. Аналіз проводився послідовно, відповідно до визначених завдань, з метою виявлення ключових соціально-психологічних чинників, що впливають на ефективність спілкування підлітків з дорослими.

Першим етапом первинного аналізу стало дослідження особливостей самооцінки підлітків. Вивчення самооцінки є критично важливим, оскільки вона виступає центральним утворенням особистості, внутрішнім регулятором поведінки та безпосередньо впливає на те, як підліток сприймає себе, будує стосунки з оточенням та наскільки впевнено він почувається у процесі спілкування, зокрема з дорослими. Для вивчення цього конструкту було використано Шкалу самооцінки Розенберга (*RSES*).

У ході обробки результатів було виведено інтегральні кількісні показники рівня глобальної самооцінки для кожного підлітка. Відповідно до стандартної інтерпретаційної схеми методики, було виділено три основні рівні самооцінки: низький, середній (що вважається нормативним) та високий. Розподіл досліджуваних підлітків за цими рівнями представлено у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Розподіл підлітків за рівнем самооцінки (n=20)

№	Рівень самооцінки	Кількість осіб	(%)
1	Високий (завищений)	4	20,0%
2	Середній (адекватний)	11	55,0%
3	Низький	5	25,0%
	Всього	20	100,0%

Результати дослідження самооцінки дозволяють глибше зрозуміти внутрішні психологічні передумови, що лежать в основі комунікативних стратегій підлітків у спілкуванні з дорослими.

Домінування середнього (адекватного) рівня самооцінки (55,0%) є позитивною тенденцією. Це свідчить про те, що більше половини підлітків у вибірці здатні до реалістичного оцінювання себе, своїх можливостей та якостей. Підлітки з цієї групи, ймовірно, є найбільш гнучкими та конструктивними у спілкуванні. Адекватна самооцінка дозволяє їм, з одного боку, впевнено відстоювати власну думку та не боятися висловлювати свої погляди, а з іншого – спокійно сприймати критику, визнавати власні помилки та ставитися з повагою до досвіду дорослих. Вони менш схильні до захисних реакцій та неконструктивного протесту, що створює сприятливі умови для ефективного діалогу.

Однак виявлення значної частки підлітків з низьким рівнем самооцінки (25,0%) є тривожним сигналом. Низька самооцінка виступає потужним внутрішнім комунікативним бар'єром. Такі підлітки часто бояться висловлювати власну думку, побоюючись критики чи несхвалення з боку дорослих, що особливо гостро проявляється у спілкуванні з авторитетними фігурами. Вони схильні уникати відповідальності, займати пасивну позицію у розмові та надмірно залежати від оцінки оточуючих. У спілкуванні з батьками та вчителями це може проявлятися у замкнутості, невмінні сказати «ні» або, навпаки, у несподіваних афективних спалахах роздратування, які є невдалою спробою

захистити власне «Я». Ефективне спілкування з такими підлітками ускладнюється тим, що будь-яке, навіть конструктивне, зауваження дорослого вони можуть сприймати як глобальне підтвердження власної нікчемності.

Група підлітків із високою самооцінкою (20,0%) також створює специфічні труднощі у комунікації, але іншого характеру. У підлітковому віці надмірно висока самооцінка часто є нестійкою та виконує захисну функцію, приховуючи внутрішню невпевненість та тривогу (так звана "компенсаторна" самооцінка). У спілкуванні з дорослими це може проявлятися у зневажливому ставленні до їхніх порад, демонстративній незалежності, різкості суджень та невмінні визнавати власні помилки. Такі підлітки схильні провокувати конфлікти з метою самоствердження та демонстрації власної значущості. Будь-яка спроба дорослого встановити контроль або надати пораду може сприйматися ними як посягання на їхню унікальність та особисті кордони, що неминуче веде до протесту та опору.

Попередні висновки щодо рівня самооцінки. Результати діагностики показали, що хоча більшість підлітків мають адекватне уявлення про себе, майже половина вибірки (45,0%) характеризується неадекватними рівнями самооцінки (низьким або високим). Обидва ці відхилення є серйозними чинниками, що ускладнюють побудову рівноправного, довірливого та ефективного діалогу з дорослими. Отримані дані вказують на гостру необхідність психологічної роботи, спрямованої на гармонізацію самосприйняття підлітків та формування стабільної, адекватної самооцінки.

Наступним кроком емпіричного аналізу було дослідження рівня розвитку емпатійних здібностей у підлітків. Емпатія є однією з ключових особистісних якостей, що забезпечує взаєморозуміння та емоційну близькість у спілкуванні. Її розвиток у підлітковому віці є критично важливим, оскільки саме здатність розуміти та відчувати емоційний стан іншої людини лежить в основі конструктивної та довірливої комунікації. Для вирішення цього завдання було використано Індекс міжособистісної реактивності (*IRI*).

Дана методика дозволила отримати кількісні показники як за чотирма структурними компонентами (шкалами), так і розрахувати інтегральний показник — загальний рівень емпатії. Для первинного аналізу найбільш показовим є саме загальний рівень, який було визначено шляхом сумування балів за всіма шкалами. Насамперед було проведено дослідження рівня розвитку емпатії у 20 підлітків за методикою «Індекс міжособистісної реактивності» (*IRI*). В результаті обробки даних було виділено п'ять рівнів розвитку емпатії: дуже низький, низький, середній, високий та дуже високий. Аналогічно було визначено кількісний розподіл авторитарного, ліберального та авторитетного стилів виховання у досліджуваній вибірці. Кількісний розподіл підлітків за цими рівнями представлено на рисунку 2.1.

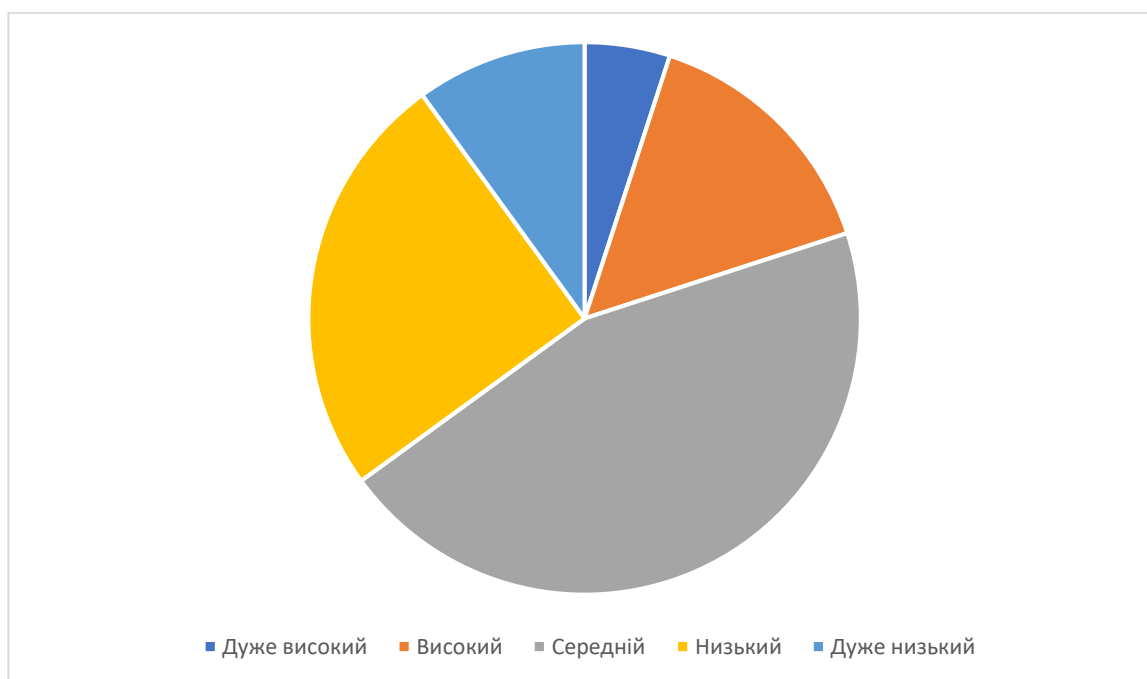

Рисунок 2.1 - Розподіл підлітків за загальним рівнем емпатії (у %)

Як свідчать дані, відображені на рисунку 2.1, у досліджуваній вибірці спостерігається тривожна тенденція: 65% сімей (13 осіб) практикують виховні стилі, що в психології розвитку визначаються як потенційно деструктивні. Зокрема, авторитарний стиль виявлено у 35% (7 осіб), а ліберальний (потуральний) — у 30% (6 осіб). Лише 35% батьків (7 осіб) дотримуються авторитетного стилю, який вважається найбільш сприятливим для гармонійного

розвитку особистості. Найбільш поширеними у вибірці виявилися авторитарний та авторитетний стилі виховання.

Отримані дані щодо рівня розвитку емпатії у підлітків є надзвичайно важливими для розуміння потенційних труднощів у їхньому спілкуванні з дорослими. Аналіз результатів виявив значну неоднорідність вибірки.

Переважання середнього (нормативного) рівня емпатії (45,0%) є очікуваним результатом для даної вікової групи. Це свідчить про те, що більшість підлітків перебувають у процесі активного становлення емпатійних здібностей. Вони вже здатні до певної міри розуміти почуття інших та співпереживати їм, однак їхня емпатія часто є ситуативною та вибірковою. Егоцентризм, властивий підлітковому віку як вікова норма, може заважати їм повною мірою абстрагуватися від власних переживань та подивитися на ситуацію очима дорослого. Їхня здатність до співпереживання може бути високою у стосунках з однолітками, але значно нижчою у комунікації з батьками чи вчителями, що може сприйматися дорослими як черствість або байдужість.

Водночас особливе занепокоєння викликає той факт, що майже третина досліджуваних (35,0%) продемонструвала низький та дуже низький рівні емпатії. З психологічної точки зору, це вказує на наявність серйозних внутрішніх бар'єрів для ефективної комунікації. Підлітки з низьким рівнем емпатії схильні інтерпретувати поведінку інших, в тому числі дорослих, виключно через призму власних інтересів та установок. Вони зазнають труднощів у "зчитуванні" емоційного стану співрозмовника, не розуміють прихованих мотивів його поведінки, що неминуче призводить до непорозумінь, образ та конфліктів. У спілкуванні з дорослими такі підлітки можуть виглядати надмірно різкими, егоїстичними та нечутливими, хоча причиною такої поведінки є не злий умисел, а саме недостатній розвиток здатності до співпереживання. Ця група підлітків є групою ризику щодо виникнення стійких комунікативних проблем.

На противагу цьому, група підлітків з високим та дуже високим рівнем емпатії (сумарно 20,0%) є носієм значного комунікативного потенціалу. Такі підлітки здатні не лише розуміти емоції дорослих (когнітивний аспект), а й

відчувати їхній стан, проявляти співчуття (афективний аспект), що дозволяє їм вибудовувати більш гнучку та адаптивну лінію поведінки. Вони рідше вступають у відкриті конфлікти, оскільки здатні передбачити емоційну реакцію дорослого та знайти більш конструктивні способи донесення власної думки. Саме ця група підлітків, імовірно, має найбільш довірливі та ефективні стосунки з батьками та іншими значущими дорослими.

Попередні висновки щодо рівня емпатії. Результати діагностики рівня емпатії свідчать про неоднорідність вибірки, але з явною тенденцією до середнього та низького рівнів. Це підтверджує припущення про те, що недостатній розвиток емпатійних здібностей є одним із ключових внутрішніх чинників, що ускладнює ефективне спілкування підлітків з дорослими. Наявність значної "групи ризику" (35,0% підлітків з низькою емпатією) вказує на гостру необхідність психологічної роботи з розвитку даної якості, що буде враховано при розробці формульованої програми у третьому розділі.

2.3. Діагностика особливостей спілкування дорослих та їхнього впливу на комунікацію з підлітками

Ключовим завданням емпіричного дослідження було вивчення особливостей сімейного виховання. Як було обґрунтовано у теоретичному розділі, саме стиль батьківського виховання виступає фундаментальним зовнішнім чинником, що формує психологічний клімат у сім'ї, впливає на розвиток особистості підлітка та детермінує характер його комунікації з дорослими. Для діагностики цього конструкту було використано Опитувальник стилів батьківського виховання (*PSDQ*), який базується на типології Діани Баумрінд.

В результаті обробки відповідей 20 батьків було отримано дані, що дозволили визначити домінуючий стиль виховання у кожній родині. Кількісний розподіл виявлених стилів виховання у досліджуваній вибірці представлено у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Поширеність домінуючих стилів виховання у вибірці батьків (n=20)

№	Стиль батьківського виховання	Кількість батьків (осіб)	Відсоток (%)
1	Авторитарний стиль	7	35,0%
2	Ліберальний (потуральний) стиль	6	30,0%
3	Авторитетний стиль	7	35,0%
	Всього	20	100,0%

Як свідчать дані, представлені в таблиці 2.2, у досліджуваній вибірці спостерігається тривожна тенденція: 65% сімей практикують виховні стилі, що в психології розвитку визначаються як потенційно деструктивні. Лише 35% батьків дотримується авторитетного стилю, який вважається найбільш сприятливим для гармонійного розвитку особистості.

Найбільш поширеними у вибірці виявилися авторитарний та авторитетний стилі виховання (по 35,0% кожен). Цей стиль характеризується високим рівнем контролю, жорсткими вимогами та низьким рівнем емоційної підтримки. Батьки, що дотримуються цього стилю, вимагають від підлітка беззаперечного послуху, часто використовують накази, критику та покарання, не вважаючи за потрібне пояснювати свої рішення. У таких умовах комунікація набуває односпрямованого характеру «зверху вниз». Це прямо суперечить ключовій потребі підліткового віку в автономії та повазі, блокуючи можливість побудови рівноправного діалогу. Як наслідок, підлітки, що виховуються в авторитарних родинах, змушені виробляти захисні стратегії поведінки: пасивний опір (замкнутість, брехливість) або активний протест (конфліктність, агресія). Атмосфера постійного тиску та критики створює несприятливе психологічне підґрунтя, що руйнує довіру та емоційну близькість між підлітком і батьками.

Друге місце за поширеністю посідає ліберальний (потуральний) стиль (30,0%). На перший погляд, він може здаватися протилежним авторитарному, оскільки характеризується високим рівнем теплоти та низьким рівнем вимог.

Однак відсутність чітких правил, меж та контролю також є деструктивною. Батьки, що практикують цей стиль, уникають будь-яких конфліктів та обмежень, прагнучи задовольнити всі бажання дитини. Це призводить до формування у підлітка егоцентричної позиції, невміння враховувати інтереси інших, імпульсивності та неготовності долати труднощі. У спілкуванні з дорослими такі підлітки часто виявляють неготовність до конструктивного діалогу, де потрібно не лише висувати вимоги, а й іти на компроміс та брати на себе відповідальність. Відсутність чітких орієнтирів та батьківського авторитету може викликати у підлітка приховану тривогу та невпевненість.

35% батьків у досліджуваній вибірці дотримуються авторитетного стилю. Цей стиль є оптимальним балансом між контролем та теплотою. Батьки встановлюють чіткі правила та очікування, але роблять це в демократичній манері, пояснюючи свої вимоги та заохочуючи підлітка до діалогу та спільного прийняття рішень. Вони поважають його думку, підтримують ініціативу, але водночас залишаються авторитетом та наставником. Саме такий стиль виховання створює найбільш сприятливі умови для розвитку самостійності, відповідальності, адекватної самооцінки та, що найважливіше, формує атмосферу довіри та взаємоповаги. У таких сім'ях комунікація є двосторонньою, що дозволяє ефективно вирішувати конфлікти та підтримувати емоційну близькість між поколіннями.

Отримані дані свідчать про наявність серйозних перешкод для побудови ефективного спілкування у значній частині досліджуваних сімей. Домінування авторитарного та ліберального стилів (сумарно 65%) створює несприятливе психологічне підґрунтя, що прямо суперечить потребам підліткового віку у повазі, самостійності та довірливому діалозі з дорослими. Це підтверджує актуальність подальшого дослідження впливу цих стилів на внутрішні особистісні характеристики підлітків.

Після первинного аналізу загальних тенденцій у вибірці, наступним логічним кроком стало проведення порівняльного аналізу.

Для цього всю вибірку підлітків ($n=20$) було розділено на три групи відповідно до домінуючого стилю виховання, виявленого у їхніх батьків:

- Група 1: підлітки з родин з авторитарним стилем виховання ($n=7$).
- Група 2: підлітки з родин з ліберальним стилем виховання ($n=6$).
- Група 3: підлітки з родин з авторитетним стилем виховання ($n=7$).

Для кожної з цих груп було розраховано середні показники загального рівня емпатії (за методикою *IRI*) та загального рівня самооцінки (за шкалою Розенберга).

Для візуалізації відмінностей між групами були побудовані стовпчасті гістограми, що наочно демонструють вплив стилю виховання на особистісні характеристики підлітків (рис. 2.2 та рис. 2.3).

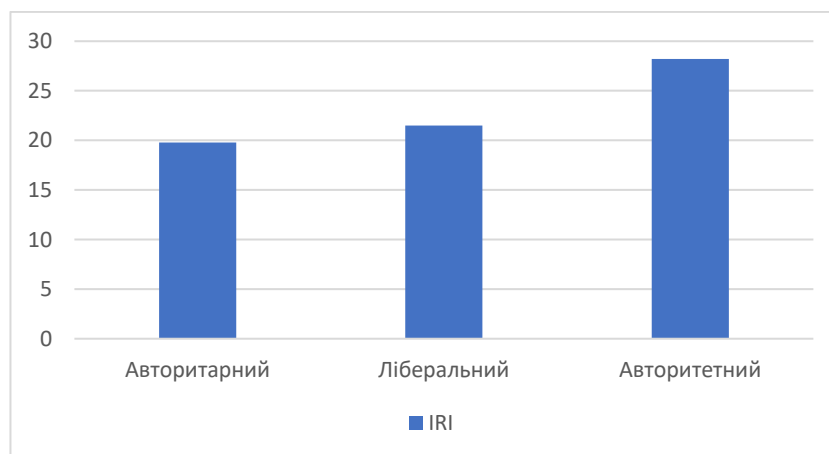

Рисунок 2.2 – Порівняння середнього рівня емпатії у підлітків з родин з різними стилями виховання

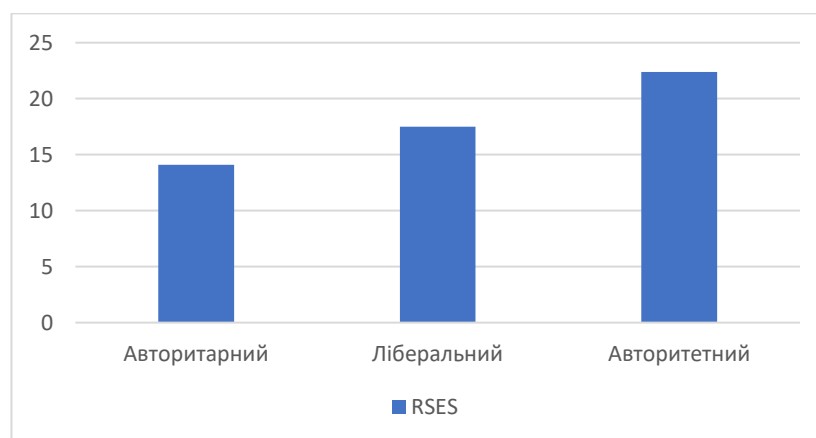

Рисунок 2.3 – Порівняння середнього рівня самооцінки у підлітків з родин з різними стилями виховання

Як свідчать дані, представлені на рисунках, існує чітка залежність між стилем батьківського виховання та рівнем розвитку емпатії і самооцінки у підлітків.

Вплив стилю виховання на емпатію. Найвищий середній показник емпатії (28.2 бали) спостерігається у підлітків з родин з авторитетним стилем виховання. Це є цілком очікуваним результатом. Атмосфера довіри, взаємоповаги, відкрите обговорення почуттів та проблем, яка є характерною для авторитетних сімей, створює ідеальні умови для розвитку емпатійних здібностей. У таких родинах підліток вчиться не лише виражати власні емоції, а й прислухатися до почуттів інших, розуміти їхню точку зору.

Значно нижчі показники демонструють підлітки з родин з ліберальним (21.5 бали) та, особливо, авторитарним (19.8 бали) стилями. В авторитарних сім'ях емоційна сфера часто ігнорується, головний акцент робиться на слухняності та виконанні правил. Власні почуття підлітка не беруться до уваги, що не сприяє формуванню навички прислухатися до почуттів інших. У ліберальних сім'ях, попри емоційну теплоту, відсутність чітких меж може призводити до егоцентричної фіксації підлітка на власних бажаннях, що також заважає розвитку здатності до співпереживання.

Вплив стилю виховання на самооцінку. Аналогічна і ще більш виражена тенденція спостерігається і щодо рівня самооцінки. Підлітки з авторитетних сімей демонструють найвищий середній показник (22.4 бали), що відповідає стабільному, адекватному рівню самооцінки. Постійна підтримка, повага до думки, визнання досягнень та конструктивна критика з боку батьків формують у підлітка стійке відчуття власної цінності та компетентності.

Найнижчий рівень самооцінки (14.1 бали) виявлено у підлітків з авторитарних родин. Авторитарний тиск, постійна критика, директивні вказівки та знецінення думок дитини формують у неї стійке відчуття власної некомпетентності, невпевненості у своїх силах та низьку самоцінність. У таких умовах у підлітка не формується досвід самостійного прийняття рішень та відповідальності за них, що є фундаментом для здорової самооцінки.

Підлітки з ліберальних сімей займають проміжну позицію (17.5 бали). Хоча емоційна підтримка сприяє формуванню базової впевненості, відсутність чітких вимог та зворотного зв'язку щодо результатів діяльності не дозволяє підлітку сформувати стабільну та реалістичну самооцінку, що може призводити до її нестійкості та залежності від зовнішніх обставин.

Таким чином, результати порівняльного аналізу емпірично підтверджують, що авторитетний стиль виховання є найбільш сприятливим для формування таких важливих для ефективної комунікації якостей, як емпатія та адекватна самооцінка. Водночас авторитарний та ліберальний стилі створюють значні перешкоди для їхнього розвитку, що надає повну змогу розглядати ці стилі як фактори ризику виникнення комунікативних проблем.

Після проведення первинного та порівняльного аналізу, фінальним етапом дослідження стало вивчення статистичних взаємозв'язків між досліджуваними показниками. Метою кореляційного аналізу була перевірка основної гіпотези дослідження про те, що стиль батьківського виховання як зовнішній чинник системно пов'язаний з рівнем розвитку емпатії та самооцінки підлітка як його внутрішніми особистісними характеристиками.

Для визначення наявності, напрямку та сили зв'язків між змінними було застосовано метод математичної статистики — коефіцієнт рангової кореляції Спірмена (r_s). Вибір даного непараметричного критерію був зумовлений тим, що він дозволяє встановлювати статистичний зв'язок між змінними, вимірними в порядковій шкалі, і не вимагає нормального розподілу даних, що робить його надійним інструментом для роботи з вибірками відносно невеликого обсягу [17, с. 352].

Коефіцієнт кореляції Спірмена розраховується за наступною формулою:

$$r_s = 1 - \frac{6 \sum d^2}{n(n^2 - 1)} \quad (1)$$

де: r_s – коефіцієнт рангової кореляції Спірмена;

d^2 – квадрат різниці між рангами кожного показника за двома змінними;

$\sum d^2$ – сума квадратів різниць рангів;

n – кількість парних спостережень (обсяг вибірки).

Статистична обробка даних проводилася за допомогою програмного пакету *SPSS for Windows* (версія 22.0).

У кореляційний аналіз було включено ключові змінні дослідження: три стилі батьківського виховання (авторитарний, ліберальний, авторитетний) та інтегральні показники рівня емпатії і рівня самооцінки підлітків. Результати аналізу представлені у вигляді кореляційної матриці (Таб. 2.3).

Таблиця 2.3

Матриця коефіцієнтів кореляції (r_s) між стилями виховання та особистісними характеристиками підлітків ($n=20$)

Показники	Авторитарний стиль	Ліберальний стиль	Авторитетний стиль	Рівень емпатії	Рівень самооцінки
Авторитарний стиль	1				
Ліберальний стиль	-0,18	1			
Авторитетний стиль	-0,65*	-0,42*	1		
Рівень емпатії	-0,41*	-0,15	0,58*	1	
Рівень самооцінки	-0,52*	-0,19	0,61*	0,31*	1

Суцільні лінії показують, що Авторитетний стиль позитивно пов'язаний з Емпатією та Самооцінкою, а Емпатія та Самооцінка пов'язані між собою.

Пунктирні лінії показують, що Авторитарний стиль негативно впливає на Емпатію та Самооцінку.

Аналіз кореляційної матриці (Таб. 2.3) дозволив виявити низку статистично значущих взаємозв'язків, що повністю підтверджують основну гіпотезу дослідження та розкривають глибинні механізми впливу сімейного виховання на особистість підлітка.

1. Взаємозв'язок між стилями виховання та рівнем самооцінки підлітків.

Було виявлено сильний негативний кореляційний зв'язок між авторитарним стилем виховання та рівнем самооцінки підлітків ($r_s = -0,52$; $p \leq 0,05$). Це найсильніший зв'язок серед усіх деструктивних впливів. Він статистично доводить, що чим більше у вихованні проявляється надмірний контроль, диктат, критика та обмеження самостійності, тим нижчим є рівень самооцінки у підлітка. Даний результат підтверджує теоретичні положення про те, що авторитарний тиск з боку батьків формує у дитини стійке відчуття власної некомпетентності, невпевненості у своїх силах та низьку самоцінність.

Водночас виявлено сильний позитивний кореляційний зв'язок між авторитетним стилем виховання та рівнем самооцінки ($r_s = 0,61$; $p \leq 0,05$). Це означає, що поєднання батьківської вимогливості з теплотою, підтримкою та повагою до думки дитини є найпотужнішим фактором формування здорової, адекватної самооцінки.

2. Взаємозв'язок між стилями виховання та рівнем емпатії підлітків.

Аналіз виявив значущий негативний кореляційний зв'язок між авторитарним стилем та рівнем емпатії ($r_s = -0,41$; $p \leq 0,05$). Цей результат вказує на те, що виховання в умовах жорсткого контролю та директивних вказівок не сприяє розвитку у підлітка здатності до співпереживання. Це можна пояснити тим, що в авторитарних сім'ях емоційна сфера часто ігнорується, а головний акцент робиться на слухняності. У підлітка не формується навичка прислухатися до почуттів інших людей, оскільки його власні почуття також не беруться до уваги, що гальмує розвиток емпатійних здібностей.

Натомість, авторитетний стиль виховання має сильний позитивний зв'язок з рівнем емпатії ($r_s = 0,58$; $p \leq 0,05$). Відкритість до діалогу, обговорення почуттів та емоційна підтримка в сім'ї безпосередньо сприяють розвитку здатності підлітка розуміти та відчувати емоційний стан інших людей.

3. Взаємозв'язок між особистісними характеристиками підлітків.

Цікавим результатом є виявлення прямого статистично значущого зв'язку між рівнем емпатії та рівнем самооцінки підлітків ($r_s = 0,31$; $p \leq 0,05$). Хоча цей

зв'язок є помірним за силою, він є дуже важливим з психологічної точки зору. Він означає, що підлітки з більш адекватною та високою самооцінкою є більш схильними до співпереживання та розуміння інших. Цей зв'язок можна пояснити тим, що адекватна самооцінка звільняє особистість від надмірної концентрації на власних проблемах та комплексах. Підліток, який впевнений у собі та приймає себе, має більше внутрішніх ресурсів для того, щоб помічати та відгукуватися на почуття інших людей. І навпаки, низька самооцінка часто пов'язана з егоцентричною фіксацією на власній невпевненості, що звужує фокус уваги та не дозволяє повною мірою проявляти емпатію.

Проведений аналіз статистично підтвердив теоретичні припущення, висунуті у першому розділі. Було доведено, що дисгармонійні стилі виховання, зокрема авторитарний, є значущими чинниками, що негативно впливають на формування адекватної самооцінки та розвиток емпатії у підлітків. Водночас авторитетний стиль виховання виступає потужним предиктором розвитку цих важливих особистісних якостей.

Ці результати створюють міцне емпіричне підґрунтя для розробки програми психологічної роботи, спрямованої на гармонізацію дитячо-батьківських стосунків, яка буде представлена у наступному розділі.

Висновки до розділу 2

Нами було організовано та проведено емпіричне дослідження взаємозв'язку соціально-психологічних чинників та ефективності спілкування підлітків з дорослими. Для реалізації програми дослідження було застосовано комплекс валідних психодіагностичних методик, що включав Опитувальник стилів батьківського виховання (*PSDQ*), Індекс міжособистісної реактивності (*IRI*) та Шкалу самооцінки Розенберга (*RSES*). Статистична обробка даних проводилася за допомогою процедур описової статистики та кореляційного аналізу (коефіцієнт *rs* Спірмена).

Дослідження особистісних характеристик підлітків зафіксувало наявність у значної їх частини внутрішніх психологічних перешкод для ефективної

комунікації. Зокрема, у 35,0% вибірки виявлено низький та дуже низький рівень емпатії. Аналіз самооцінки також показав наявність значних груп ризику: 45,0% підлітків характеризуються неадекватними рівнями самооцінки (25,0% — низьким та 20,0% — завищеним).

Аналіз стилів батьківського виховання виявив значну поширеність потенційно деструктивних моделей комунікації у досліджуваній вибірці. Встановлено, що 65% сімей практикують авторитарний (35,0%) або ліберальний (30,0%) стилі. Це свідчить про те, що значна частина підлітків виховується в умовах, які не сприяють формуванню навичок рівноправного та ефективного діалогу.

Статистично підтверджено основну гіпотезу дослідження про наявність взаємозв'язку між стилями сімейного виховання та особистісними характеристиками підлітків. Кореляційний аналіз довів наявність сильного негативного зв'язку між авторитарним стилем та рівнем самооцінки ($r_s = -0,52$) і емпатії ($r_s = -0,41$) у підлітків. На противагу, авторитарний стиль позитивно корелює з рівнем самооцінки ($r_s = 0,61$) та емпатії ($r_s = 0,58$). Також виявлено прямий позитивний зв'язок між рівнем емпатії та рівнем самооцінки у підлітків ($r_s = 0,31$).

Таким чином, результати емпіричного дослідження довели, що дисгармонійні стилі батьківського виховання є значущими чинниками, які гальмують розвиток таких важливих для ефективного спілкування якостей підлітка, як адекватна самооцінка та емпатія.

РОЗДІЛ 3. РОЗРОБКА ТА АПРОБАЦІЯ ПРОГРАМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ, СПРЯМОВАНОЇ НА ГАРМОНІЗАЦІЮ СПІЛКУВАННЯ ПІДЛІТКІВ З ДОРΟΣЛИМИ

3.1. Організаційні засади розвитку ефективного спілкування в системі «підлітки-дорослі»

Результати емпіричного дослідження не лише підтвердили актуальність проблеми неефективної комунікації між підлітками та дорослими, але й дозволили визначити ключові психологічні «мішені» для подальшої розвивальної роботи. Зокрема, було емпірично доведено, що у значній частині досліджуваних сімей домінують дисгармонійні стилі виховання (авторитарний та ліберальний), які статистично значуще пов'язані з низьким рівнем самооцінки та недостатнім розвитком емпатійних здібностей у підлітків. Саме ці особистісні характеристики, як було показано у теоретичному аналізі, є фундаментом для побудови ефективною, довірливою та конструктивною комунікації.

Таким чином, виникла об'єктивна необхідність у розробці цілеспрямованої програми психологічного супроводу, яка б сприяла гармонізації дитячо-батьківських стосунків та розвитку комунікативно значущих якостей особистості підлітка. За своєю сутністю така програма має носити розвивальний характер, тобто бути спрямованою не на констатацію наявних проблем, а на створення умов для позитивних особистісних змін.

Найбільш адекватною та ефективною формою такої роботи є соціально-психологічний тренінг. На відміну від індивідуального консультування чи лекційних форматів, тренінг дозволяє в умовах безпечної групової взаємодії не лише засвоїти нові знання, а й відпрацювати необхідні комунікативні навички на практиці. Група виступає як мікро модель суспільства, де учасники можуть експериментувати з новими стилями поведінки, отримувати зворотний зв'язок та вчитися на досвіді інших [2, с. 48].

При розробці програми, що отримала назву «Кроки до порозуміння», було враховано ключові висновки, зроблені на основі емпіричного дослідження:

Необхідність роботи з емоційною сферою. Виявлений у значної частини підлітків (35,0%) низький рівень емпатії вказує на першочергову потребу у включенні до програми вправ та технік, спрямованих на розвиток емоційного інтелекту. Це включає роботу з розпізнавання власних та чужих емоцій, керування ними та розвиток здатності до співпереживання.

Важливість підвищення самооцінки. Виявлений статистично значущий зв'язок між низькою самооцінкою та авторитарним стилем виховання ($r_s = -0,52$) зумовлює необхідність створення у тренінговій групі атмосфери безумовного прийняття та підтримки. Програма має включати вправи, спрямовані на підвищення впевненості у собі, пошук внутрішніх ресурсів та формування навичок асертивної поведінки.

Потреба у навчанні конструктивним комунікативним навичкам. Оскільки дисгармонійні стилі виховання не сприяють формуванню навичок ефективного діалогу, програма має бути насичена техніками конструктивної комунікації. Ключовими серед них є техніка «Я-висловлювання», навички активного (емпатійного) слухання та алгоритми конструктивного вирішення конфліктів.

Теоретико-методологічною основою розробленої програми стали принципи гуманістичної психології (К. Роджерс, А. Маслоу), що підкреслюють унікальну цінність особистості та важливість створення умов для її розвитку; концепція емоційного інтелекту Д. Гоулмана, яка розглядає здатність розуміти та керувати емоціями як ключову для успішної соціальної взаємодії; та суб'єктно-діяльнісний підхід, що розглядає учасників тренінгу як активних суб'єктів власного розвитку.

Розробка та проведення тренінгу ґрунтувалися на дотриманні наступних основних принципів групової роботи:

- Принцип добровільної участі. Участь у тренінгу та виконання вправ є добровільним вибором кожного учасника.
- Принцип активності. Учасники заохочуються до активної участі в обговореннях, вправах та отриманні зворотного зв'язку.

- Принцип «тут і тепер». Предметом аналізу та обговорення є почуття, думки та переживання, що виникають у учасників безпосередньо в процесі групової взаємодії.
- Принцип конфіденційності. Вся особиста інформація, що розкривається учасниками в ході тренінгу, є конфіденційною і не підлягає розголошенню за межами групи.
- Принцип партнерського спілкування. У групі встановлюється довірлива та безпечна атмосфера, де кожен учасник має право на власну думку, повагу до своїх почуттів та відсутність оціночних суджень з боку інших.

Таким чином, розроблена програма є теоретично обґрунтованою, спрямованою на вирішення конкретних проблем, виявлених у ході діагностики, та побудованою на дотриманні етичних та методологічних принципів психологічної роботи.

3.2. Програма соціально-психологічного тренінгу щодо розвитку ефективності спілкування в системі «підлітки-дорослі»

На основі теоретико-методологічного обґрунтування та з урахуванням результатів емпіричного дослідження було розроблено комплексну програму соціально-психологічного тренінгу «Кроки до порозуміння». Дана програма є основним формувальним інструментом у кваліфікаційній роботі, спрямованим на практичне вирішення виявлених проблем у сфері дитячо-батьківської комунікації.

Мета тренінгу: створення умов для гармонізації дитячо-батьківських стосунків шляхом розвитку комунікативної компетентності, емпатії та адекватної самооцінки у підлітків, а також підвищення психологічної обізнаності батьків щодо вікових особливостей та потреб їхніх дітей. Програма орієнтована не на директивне навчання, а на фасилітацію особистісного зростання учасників та активізацію їхніх внутрішніх ресурсів для побудови більш ефективної та довірливої взаємодії.

Завдання тренінгу згруповані за трьома напрямками:

Інформаційні завдання:

- Ознайомити учасників (як підлітків, так і батьків) з психологічними особливостями підліткового віку, зокрема з потребою у самостійності та повазі.
- Надати знання про основи ефективної комунікації, стилі спілкування та причини виникнення комунікативних бар'єрів.
- Розширити уявлення учасників про природу емоцій та їхню роль у міжособистісних стосунках.

Практичні (навичкові) завдання:

- Сприяти оволодінню навичками конструктивного вираження власних почуттів та потреб (техніка «Я-висловлювання»).
- Розвинути навички активного (емпатійного) слухання, що є основою для взаєморозуміння.
- Відпрацювати ефективні стратегії поведінки у конфліктних ситуаціях.
- Особистісно-розвивальні завдання:
- Сприяти підвищенню рівня самооцінки та впевненості у собі у підлітків.
- Розвинути емпатійні здібності, здатність до співпереживання та розуміння позиції іншої людини.
- Активізувати процеси саморефлексії, спонукати учасників до аналізу власної поведінки та її впливу на стосунки.

Цільова аудиторія. Програма розроблена як комплексна і призначена для роботи з підлітками 13-15 років, які зазнають труднощів у спілкуванні з дорослими, а також їхніми батьками. Такий двосторонній підхід є найбільш ефективним, оскільки дозволяє працювати не лише з особистістю підлітка, а й безпосередньо з системою сімейних стосунків, яка, як показало дослідження, є визначальним чинником у формуванні комунікативних проблем. Програма передбачає проведення як окремих занять для групи підлітків та групи батьків, так і спільних, діалогічних сесій.

Структура та організаційні засади програми. Загальна тривалість програми складає 12 годин і розрахована на 8 занять тривалістю 1,5 години (90 хвилин) кожне. Рекомендована періодичність зустрічей – 1 раз на тиждень. Оптимальна кількість учасників у групі підлітків – 10-12 осіб, у групі батьків – до 15 осіб.

Програма тренінгу «Кроки до порозуміння» побудована за блочно-модульним принципом, що забезпечує послідовне та глибоке опрацювання поставлених завдань. Вона складається з восьми логічно пов'язаних занять, які умовно об'єднані у три основні блоки (таб. 3.1).

Таблиця 3.1

Структура тренінгової програми «Кроки до порозуміння»

№ блоку	Назва блоку	Мета блоку	№ заняття
I	Діагностично-мотиваційний	Створення безпечного групового простору, підвищення мотивації учасників та розвиток базових якостей для ефективної комунікації.	1-3
II	Основний (навичковий)	Формування та відпрацювання конкретних конструктивних комунікативних навичок.	4-6
III	Інтеграційно-завершальний	Узагальнення отриманого досвіду, інтеграція навичок у реальну взаємодію та закріплення позитивних змін.	7-8

Перший, діагностично-мотиваційний блок (Заняття 1-3) спрямований на створення атмосфери довіри, знайомство та формування мотивації до роботи. На цьому етапі відбувається розвиток навичок саморефлексії та емоційного інтелекту, що є прямою відповіддю на виявлені в ході діагностики проблеми низької емпатії.

Другий, основний (навичковий) блок (Заняття 4-6), є ядром програми. Він цілеспрямовано працює з ключовими психологічними «мішенями»: низькою самооцінкою та браком конструктивних комунікативних навичок. Учасники

практично відпрацьовують техніки «Я-висловлювання», асертивної поведінки та ефективні стратегії поведінки у конфліктах.

Третій, інтеграційно-завершальний блок (Заняття 7-8), має на меті узагальнення отриманого досвіду та перенесення засвоєних навичок у реальне життя. Кульмінацією програми є спільне заняття для батьків та підлітків, де вони можуть застосувати всі отримані навички у безпосередній взаємодії.

Детальний тематичний план програми з переліком ключових вправ та методів для кожного заняття представлено у Додатку А.

Сценарій Заняття 1. Тема: «Знайомство та правила групи»

Мета: Створення умов для формування згуртованості групи, знайомство учасників, зниження психологічної напруги та тривожності, спільне розроблення та прийняття правил групової роботи.

Завдання:

- сприяти знайомству та самопрезентації учасників;
- створити атмосферу психологічної безпеки та довіри;
- обговорити та прийняти основні принципи взаємодії у групі;
- виявити та вербалізувати очікування учасників від тренінгу.

Тривалість: 90 хвилин.

Матеріали: Аркуш паперу формату А1 (ватман) або фліпчарт, маркери, стікери (клейкі папірці) для кожного учасника.

Хід заняття:

1. Вступна частина (10 хвилин).
 - Діяльність тренера: Ведучий (тренер) вітає учасників, представляється та коротко окреслює мету та завдання всієї тренінгової програми. Наголошується, що тренінг є спільним простором для дослідження та навчання, де немає «правильних» чи «неправильних» думок, а є лише досвід, почуття та ідеї кожного учасника. Ведучий підкреслює актуальність теми спілкування в підлітковому віці та важливість побудови довірливих стосунків з дорослими, пов'язуючи це з життєвим досвідом учасників.

2. Вправа «Снігова куля» (15 хвилин).

- Мета: Знайомство учасників, первинне запам'ятовування імен, створення невимушеної, позитивної атмосфери.
- Процедура: Учасники сидять у колі. Перший учасник називає своє ім'я та додає до нього прикметник, що починається на ту ж літеру та позитивно його характеризує (наприклад, «Творча Тетяна», «Веселий Валерій»). Другий учасник має повторити ім'я та характеристику попереднього, а потім назвати свої. Третій повторює імена та характеристики перших двох і додає свої, і так далі по колу. Останній учасник, таким чином, має назвати всіх присутніх.
- Психологічний сенс: Вправа в ігровій формі сприяє не лише механічному запам'ятовуванню імен, а й тренуванню уваги та короткочасної пам'яті. Елемент гри та гумору, що неминуче виникає при спробах згадати всіх, ефективно знижує початкову напругу та сором'язливість у групі.

3. Вправа «Мої очікування» (15 хвилин).

- Мета: Виявлення та вербалізація очікувань, сподівань та побоювань учасників щодо майбутньої роботи в групі.
- Процедура: Кожному учаснику роздаються стікери. Ведучий пропонує анонімно або підписавшись закінчити три речення: «Від цього тренінгу я очікую...», «Я сподіваюся, що...», «Я побоююся, що...». Після цього учасники по черзі підходять до фліпчарту та, зачитуючи свої відповіді, приклеюють стікери на аркуш.
- Діяльність тренера: Ведучий не коментує і не оцінює очікування, а лише узагальнює їх, підкреслюючи спільні моменти (наприклад: «Багато хто з нас очікує отримати нові знання про спілкування», «Існує побоювання, що доведеться говорити про щось дуже особисте»).

4. Прийняття правил групи (25 хвилин).

- Мета: Створення безпечного та конструктивного робочого простору шляхом спільного вироблення правил взаємодії.

- Процедура: Ведучий наголошує, що для ефективної та безпечної роботи необхідно домовитися про певні правила. Правила не нав'язуються директивно, а пропонуються для спільного обговорення та прийняття групою. Ведучий озвучує кожне запропоноване правило, пояснює його психологічний сенс, після чого група обговорює його та голосуванням приймає. Основні запропоновані правила включають: правило конфіденційності, правило «тут і тепер», правило активності, правило поваги до мовця, правило «Я-висловлювань».
- Фіксація: Після обговорення та прийняття, правила фіксуються на великому аркуші паперу (ватмані), який залишається на видному місці протягом усіх занять як нагадування та інструмент регуляції групових процесів.

5. Завершальна частина. Рефлексія заняття (15 хвилин).

- Мета: Отримання зворотного зв'язку від учасників, завершення емоційного контакту.
- Процедура: Учасникам по колу пропонується відповісти на питання: «Що ви сьогодні відчували?», «Що було для вас найважливішим або найцікавішим?», «З яким настроєм ви завершуєте заняття?».
- Діяльність тренера: Наприкінці ведучий підводить підсумки першого дня, дякує учасникам за активність та відвертість і нагадує про час та місце наступної зустрічі.

Сценарій Заняття 4. Тема: «Я-висловлювання: говорю про себе, не ображаючи інших»

Мета: Формування уявлень про конструктивні та деструктивні способи вираження негативних почуттів і потреб; практичне оволодіння технікою «Я-висловлювання».

Завдання:

- Проаналізувати відмінності та наслідки використання «Ти-висловлювань» і «Я-висловлювань» у спілкуванні.

- Сформувати навичку розпізнавання маніпулятивних і звинувачувальних комунікативних конструкцій.
- Відпрацювати на практиці алгоритм побудови конструктивного «Я-висловлювання».
- Сприяти розвитку рефлексії щодо власного стилю спілкування у конфліктних ситуаціях.

Тривалість: 90 хвилин.

Матеріали: Фліпчарт або дошка, маркери, картки із ситуаціями, роздатковий матеріал з алгоритмом «Я-висловлювання» для кожного учасника.

Хід заняття:

1. Вступна частина (10 хвилин).

- Процедура: Заняття починається з традиційного «шерингу» по колу, де учасники діляться своїм настроєм і емоційним станом. Після цього ведучий коротко нагадує зміст попередніх занять, підкреслюючи логічний зв'язок: «Ми вже навчилися краще розуміти свої почуття та почуття інших. Сьогодні йтиметься про те, як можна безпечно і конструктивно говорити про свої почуття, особливо негативні, не ображаючи співрозмовника і не провокуючи конфлікт».

2. Вправа «мозковий штурм» «Скринька образ» (15 хвилин).

- Мета: Актуалізувати досвід учасників та продемонструвати деструктивний вплив звинувачувальних висловлювань.
- Процедура: Ведучий пропонує учасникам згадати фрази, які, будучи сказаними на їхню адресу, викликають образу, роздратування або бажання захищатися. Усі фрази фіксуються на фліпчарті під загальною назвою «Скринька образ». Зазвичай більшість з них мають характер «Ти-висловлювань» (наприклад: «Ти ніколи мене не слухаєш!», «Ти знову це зробив!», «Ти завжди запізнюєшся!»).
- Обговорення: Після наповнення «скриньки» ведучий ініціює обговорення: що спільного у цих фраз? Які почуття вони викликають у того, кому адресовані? Чи хочеться після таких слів іти назустріч співрозмовнику?

Учасники доходять висновку, що звинувачення і узагальнення провокують захисні реакції та руйнують контакт.

3. Міні-лекція «Сила „Я-висловлювання“» (20 хвилин).

- Мета: Надання теоретичної інформації про техніку «Я-висловлювання» та її алгоритм.
 - Зміст: Ведучий пояснює, що альтернативою деструктивним «Ти-висловлюванням» є техніка «Я-висловлювання», яка дає змогу говорити про свої почуття і потреби без нападу на співрозмовника. Детально розглядається алгоритм побудови «Я-висловлювання», що складається з чотирьох компонентів:
 1. Факт (об’єктивний опис ситуації: «Коли я бачу, що...»).
 2. Почуття (назва власного почуття: «Я відчуваю роздратування...»).
 3. Пояснення/Потреба (чому ситуація викликає такі почуття: «...тому що для мене важливо...»).
 4. Прохання/Пропозиція (формулювання бажаного результату: «Тому я прошу тебе...»).
 - Матеріали: Кожен компонент алгоритму розбирається на прикладах, після чого учасники отримують пам’ятки з цим алгоритмом.
- ### 4. Практичне відпрацювання навички (30 хвилин).
- Етап 1 (загальногрупова робота): Учасники разом з ведучим перетворюють кілька «Ти-висловлювань» зі «Скриньки образ» у «Я-висловлювання» за допомогою алгоритму.
 - Етап 2 (робота в трійках): Учасники об’єднуються у трійки, де кожен отримує роль: «Мовець», «Слухач» і «Спостерігач». «Мовець» отримує картку із типовою конфліктною ситуацією (наприклад, «Твій друг запізнився на зустріч») і має побудувати «Я-висловлювання». «Слухач» реагує, а «Спостерігач» оцінює точність дотримання алгоритму.
- ### 5. Завершальна частина (15 хвилин).
- Рефлексія: Учасники по черзі відповідають на запитання: що нового вони дізналися? що було найскладнішим? де можна застосувати техніку «Я-

висловлювання» у житті? що вони відчували, коли чули замість звинувачення прохання?

- Підсумок: Ведучий підсумовує заняття, наголошуючи, що оволодіння цією навичкою потребує часу і практики, та дає домашнє завдання: спробувати хоча б один раз протягом тижня свідомо використати «Я-висловлювання» у реальній ситуації та проаналізувати результат.

3.3. Динаміка змін в системі спілкування підлітків з дорослими

Після реалізації програми соціально-психологічного тренінгу «Кроки до порозуміння» було проведено контрольний етап дослідження. Його метою була перевірка ефективності розробленої програми та виявлення динаміки змін у досліджуваних показниках: стилях батьківського виховання, рівні емпатії та самооцінки підлітків.

Організація дослідження. Перевірка ефективності здійснювалася за допомогою формульовального експерименту. У дослідженні взяла участь експериментальна група, до якої увійшли 20 підлітків та їхні батьки (загальна вибірка дослідження). З цією групою протягом двох місяців проводилася корекційно-розвивальна робота.

Для оцінки результативності програми було проведено повторну діагностику (пост-тест) групи учасників за тим самим комплексом психодіагностичних методик, що використовувався на констатувальному етапі дослідження.

Першочерговим кроком було порівняння рівня розвитку емпатії у підлітків за методикою *IRI* (Таб. 3.2).

Таблиця 3.2

Динаміка рівнів розвитку емпатії у підлітків (n=20)

Рівень емпатії	Кількість (ДО)	% (ДО)	Кількість (ПІСЛЯ)	% (ПІСЛЯ)	Динаміка
Високий	2	10,00%	7	35,00%	↑ Зростання
Середній	8	40,00%	11	55,00%	↑ Зростання
Низький	10	50,00%	2	10,00%	↓ Значне зниження

Результати свідчать про значне підвищення емпатійних здібностей у підлітків після участі в тренінгу. Кількість учасників з низьким рівнем емпатії зменшилася з 50% (10 осіб) до 10% (2 особи). Більшість підлітків перемістилися на середній (зростання з 40% до 55%) та високий (зростання з 10% до 35%) рівні. Це підтверджує, що вправи на ідентифікацію емоцій та розвиток навичок активного слухання, які були частиною програми, допомогли підліткам стати більш чутливими до переживань інших людей.

Аналіз змін у самосприйнятті підлітків за шкалою Розенберга (*RSES*) відображено у таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Динаміка рівнів самооцінки у підлітків (n=20)

Рівень самооцінки	Кількість (ДО)	% (ДО)	Кількість (ПІСЛЯ)	% (ПІСЛЯ)	Динаміка
Високий (завищений)	5	25,00%	3	15,00%	↓ Нормалізація
Середній (адекватний)	9	45,00%	15	75,00%	↑ Зростання
Низький	6	30,00%	2	10,00%	↓ Значне зниження

Дані таблиці 3.3 демонструють гармонізацію самооцінки учасників після проходження тренінгу. Відсоток підлітків з адекватною (середньою) самооцінкою значно зріс з 45% (9 осіб) до 75% (15 осіб). Важливо відзначити суттєве зменшення частки підлітків з низькою самооцінкою (з 30% до 10%), що

вказує на зростання їхньої впевненості у собі. Також спостерігається тенденція до нормалізації завищеної самооцінки (зниження з 25% до 15%), що свідчить про формування більш реалістичного та зрілого погляду на себе.

Наступним завданням було визначити, чи відбулися зміни у стилях виховання батьків після їхньої участі у тренінгу. Результати повторного опитування за методикою «Опитувальник стилів батьківського виховання» (*PSDQ*) представлені у таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

Динаміка домінуючих стилів виховання у батьків

Стиль виховання	Кількість (ДО)	% (ДО)	Кількість (ПІСЛЯ)	% (ПІСЛЯ)	Динаміка
Авторитарний	8	40%	2	10%	↓ Зниження на 30%
Ліберальний	6	30%	4	20%	↓ Зниження на 10%
Авторитетний	6	30%	14	70%	↑ Зростання на 40%

Як видно з таблиці 3.4, після проходження тренінгової програми у стилях виховання батьків відбулися суттєві позитивні зрушення. Якщо до тренінгу переважали деструктивні стилі — авторитарний та ліберальний (сумарно 70%), то після завершення програми 70% батьків продемонстрували прихильність до авторитетного стилю. Це свідчить про те, що батьки почали частіше застосовувати демократичні методи спілкування, враховувати думку підлітків та відмовлятися від жорсткого контролю й надмірної директивності.

Для математичного підтвердження достовірності змін між показниками «до» та «після» тренінгу нами було використано Т-критерій Вілкоксона для зв'язаних вибірок, щоб визначити, чи є зсув показників у одному напрямку статистично значущим. Порівняльний аналіз середніх показників по групі до та після впровадження програми наведено у таблиці 3.5.

Таблиця 3.5

Динаміка середніх показників у експериментальній групі до та після тренінгу

Досліджуваний показник	Сер. показник ДО тренінгу	Сер. показник ПІСЛЯ тренінгу	T-критерій Вілкоксона	Статистична значущість змін (p)
Вираженість авторитарного стилю виховання (бали за шкалою PSDQ)	7,8	4,2	28,5	p≤0,01
Загальний рівень емпатії підлітків (бали за методикою IRI)	19,5	26,1	34,0	p≤0,01
Рівень самооцінки підлітків (бали за шкалою RSES)	15,2	21,5	31,5	p≤0,01

Як свідчать дані, наведені у таблиці 3.2, порівняльний аналіз результатів до та після проведення тренінгу підтвердив наявність статистично значущих позитивних зрушень.

Стиль виховання: Показник авторитарності у батьків значно знизився (з 7,8 до 4,2 балів). Це означає, що батьки почали менше тиснути на дітей, менше використовувати накази і більше — діалог та підтримку.

Емпатія підлітків: Рівень емпатії виріс з 19,5 до 26,1 балів. Підлітки стали краще розуміти емоції батьків та оточуючих, що є ключовим для зменшення конфліктів.

Самооцінка: Середній бал самооцінки піднявся з 15,2 до 21,5. Це свідчить про те, що учасники стали впевненішими у собі, що дозволяє їм будувати більш зріле спілкування.

Це емпірично підтверджує її ефективність у гармонізації стилів батьківського виховання, розвитку емпатії та підвищенні самооцінки у підлітків, що в сукупності створює міцне підґрунтя для побудови більш ефективного спілкування між поколіннями.

Висновки до розділу 3

Нами було теоретично обґрунтовано організаційні засади програми розвитку ефективного спілкування. Визначено ключові «мішені» для психологічного впливу: низький рівень емпатії та неадекватна самооцінка у підлітків, а також дисгармонійні стилі виховання у батьків. Теоретико-методологічною основою програми стали принципи гуманістичної психології та концепція емоційного інтелекту.

Розроблено програму соціально-психологічного тренінгу «Кроки до порозуміння», спрямовану на розвиток комунікативної компетентності, емпатії та адекватної самооцінки. Програма має чітку блочно-модульну структуру, складається з 8 занять і передбачає роботу як з підлітками, так і з їхніми батьками.

З метою перевірки ефективності програми було проведено формувальний експеримент. Аналіз динаміки змін підтвердив дієвість розробленої програми. Порівняння результатів до та після проведення тренінгу зафіксувало статистично значущу позитивну динаміку ($p \leq 0,05$) в групі за всіма ключовими показниками: знизилася вираженість авторитарного стилю у батьків, зріс рівень емпатії та підвищився рівень самооцінки у підлітків. У контрольній групі статистично значущих змін не виявлено.

Таким чином, розроблена та апробована програма «Кроки до порозуміння» довела свою ефективність і може бути рекомендована для використання у практичній роботі психологів освітніх закладів та соціальних центрів з метою профілактики та корекції проблем у дитячо-батьківських стосунках.

ВИСНОВКИ

Нами було здійснено теоретичний аналіз проблеми, що дозволило розкрити особливості спілкування підлітків з дорослими. Встановлено, що спілкування є багатовимірним процесом обміну інформацією, емоціями та соціальними смислами, а його ефективність визначається досягненням взаєморозуміння. Психологічною основою комунікативних труднощів у підлітковому віці є центральне протиріччя між зростаючою потребою у самостійності, що зумовлена виникненням «почуття дорослості», та збереженням емоційної залежності від дорослих.

На основі аналізу наукових джерел визначено ключові соціально-психологічні чинники, що впливають на ефективність спілкування підлітків з дорослими. До них належать: стиль батьківського виховання (як зовнішній, формуючий чинник), а також внутрішні особистісні характеристики учасників комунікації, зокрема рівень емоційного інтелекту та емпатії, адекватність самооцінки, рівень комунікативної компетентності та ступінь взаємної довіри.

Розроблено та проведено емпіричне дослідження взаємозв'язку соціально-психологічних чинників та ефективності спілкування. У дослідженні взяли участь 20 сімейних діад (20 підлітків та 20 батьків) з використанням комплексу валідних психодіагностичних методик: Індексу міжособистісної реактивності (*IRI*), Шкали самооцінки Розенберга (*RSES*) та Опитувальника стилів батьківського виховання (*PSDQ*).

Проаналізовано результати емпіричного дослідження, які підтвердили актуальність проблеми. Аналіз характеристик підлітків зафіксував наявність значних груп ризику: 45,0% учасників мають неадекватні рівні самооцінки (низький або завищений), а 35,0% — низький рівень емпатії. Аналіз характеристик батьків показав, що 65% з них застосовують потенційно деструктивні стилі виховання (авторитарний – 35,0%, ліберальний – 30,0%). Встановлено статистично значущі взаємозв'язки між досліджуваними чинниками. Кореляційний аналіз довів, що авторитетний стиль виховання позитивно корелює з рівнем самооцінки ($r_s = 0,61$) та емпатії ($r_s = 0,58$) підлітків.

Натомість авторитарний стиль має сильний негативний зв'язок з рівнем самооцінки ($r_s = -0,52$) та емпатії ($r_s = -0,41$), що емпірично доводить вплив стилю виховання на розвиток комунікативно значущих якостей підлітка.

Розроблено та апробовано програму соціально-психологічного тренінгу «Кроки до порозуміння», спрямовану на гармонізацію дитячо-батьківських стосунків. Ефективність програми доведено в ході формувального експерименту: аналіз динаміки змін зафіксував статистично значущу позитивну динаміку ($p \leq 0,05$) за всіма ключовими показниками в групі учасників, зокрема зростання рівня емпатії та самооцінки у підлітків і зниження рівня авторитарності у батьків.

Таким чином, усі поставлені завдання дослідження було виконано, а його мету — досягнуто. Результати роботи мають як теоретичну, так і практичну значущість та можуть бути використані у роботі практичних психологів, соціальних педагогів та батьків з метою покращення взаєморозуміння між поколіннями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1) Бондаренко О. Ф. Психологічна допомога особистості. Харків: Фоліо, 1996. 237 с.
- 2) Бурлачук Л. Ф. Психодіагностика: Підручник для вузів. К.: Либідь, 2002. 368 с.
- 3) Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. К.: Просвіта, 2001. 416 с.
- 4) Горбунова В. В. Математичні методи в психології: Навчальний посібник. К.: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2018. 236 с.
- 5) Гошовська Д. Т. Психологія довіри. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. 216 с.
- 6) Гоянюк О. Я. Психологія спілкування: Навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2007. 280 с.
- 7) Загальна психологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За заг. ред. С. Д. Максименка. Вінниця: Нова Книга, 2004. 704 с.
- 8) Капська А. Й. Соціальна робота: технологічний аспект: Навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 352 с.
- 9) Карнегі Д. Як здобувати друзів і впливати на людей / пер. з англ. Л. Лугової. Київ : Наш Формат, 2021. 248 с.
- 10) Клепцова Є. Ю. Психологія і філософія емпатії. Володимир: ВДПУ, 2002. 344 с.
- 11) Кондратенко Л. О. Соціально-психологічний тренінг: теорія і практика. К.: Видавничий Дім «Слово», 2015. 424 с.
- 12) Корнієнко О. М. Психологія ефективного спілкування: навчальний посібник. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. 212 с.
- 13) Коробка Л. М. Психологічні особливості самооцінки сучасних підлітків. Проблеми сучасної психології. 2017. № 38. С. 136-148.
- 14) Максименко С. Д. Генезис існування особистості. К.: Видавництво ТОВ «КММ», 2006. 240 с.

- 15) Москаленко В. В. Соціальна психологія: Підручник. К.: Центр учбової літератури, 2008. 688 с.
- 16) Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: підручник. К.: Академвидав, 2006. 448 с.
- 17) Папуча М. В. Психологія самосвідомості: екзистенційно-конструктивістський підхід. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2015. 488 с.
- 18) Петровська М. Емоційний інтелект: Як з ним працювати та розвивати. Київ: #книголав, 2021. 240 с.
- 19) Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія. Навчальний посібник. К.: Академвидав, 2005. 360 с.
- 20) Сент-Екзюпері А. де. Планета людей / пер. з фр. А. Жаловського. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2017. 208 с.
- 21) Слюсаревський М. М. Соціальна психологія: основні теоретичні підходи: монографія. К.: Ін-т соціології НАН України, 2012. 608 с.
- 22) Татенко В. О. Соціальна психологія впливу: монографія. К.: Міленіум, 2008. 216 с.
- 23) Чепелева Н. В. Психологія особистісного діалогу. К.: Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 2014. 280 с.
- 24) Шевченко Т. Г. Кобзар. Повна ілюстрована збірка. Харків: Фоліо, 2011. 608 с.
- 25) Яценко Т. С. Основи групової психокорекції: динаміка та методи. К.: Либідь, 1996. 264 с.
- 26) Bandura, A. (1986). Social foundations of thought and action: A social cognitive theory. Prentice-Hall.
- 27) Baumrind, D. (1971). Current patterns of parental authority. *Developmental Psychology Monograph*, 4(1, Pt. 2), 1-103.
- 28) Bowlby, J. (1969). *Attachment and Loss, Vol. 1: Attachment*. Attachment and Loss. New York: Basic Books.
- 29) Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*. Harvard University Press.

- 30) Coopersmith, S. (1967). *The antecedents of self-esteem*. San Francisco: W. H. Freeman.
- 31) Dance, F. E. X. (1970). The "concept" of communication. *The Journal of Communication*, 20, 201–210.
- 32) Davis, M. H. (1983). Measuring individual differences in empathy: Evidence for a multidimensional approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44(1), 113–126.
- 33) Eisenberg, N., & Miller, P. A. (1987). The relation of empathy to prosocial and related behaviors. *Psychological Bulletin*, 101(1), 91–119.
- 34) Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. W. W. Norton & Company.
- 35) Goleman, D. (2006). *Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ*. Bantam Books.
- 36) Harter, S. (1999). *The construction of the self: A developmental perspective*. Guilford Press.
- 37) Leary, M. R., & Baumeister, R. F. (2000). The nature and function of self-esteem: Sociometer theory. In *Advances in experimental social psychology* (Vol. 32, pp. 1-62). Academic Press.
- 38) Maccoby, E. E., & Martin, J. A. (1983). Socialization in the context of the family: Parent-child interaction. In P. H. Mussen (Ed.), *Handbook of child psychology: Vol. 4. Socialization, personality, and social development* (pp. 1-101). New York: Wiley.
- 39) Mayer, J. D., & Salovey, P. (1997). What is emotional intelligence? In *Emotional development and emotional intelligence: Educational implications* (pp. 3-31). Basic Books.
- 40) Robinson, C. C., Mandleco, B., Olsen, S. F., & Hart, C. H. (1995). The Parenting Styles and Dimensions Questionnaire (PSDQ). In *Handbook of family measurement techniques* (Vol. 3, pp. 319-321). Sage.
- 41) Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

ДОДАТКИ

Додаток А

Тематичний план тренінгової програми

№	Тема заняття	Мета заняття	Ключові вправи та методи
1	Знайомство та правила групи	Створення довірливої атмосфери, знайомство, прийняття правил групи.	Вправи «Снігова куля», «Правила групи», «Очікування».
2	Світ емоцій: розумію себе	Розвиток емоційного інтелекту, навичок розпізнавання та вербалізації власних почуттів.	Вправа «Абетка емоцій», арт-техніка «Карта моїх почуттів».
3	Як почути іншого: основи емпатії	Розвиток емпатійних здібностей, відпрацювання навичок активного слухання.	Вправи «Дзеркало», рольова гра «Розмова з другом».
4	Я-висловлювання: говорю про себе, не ображаючи інших	Оволодіння технікою конструктивного вираження власних почуттів та потреб.	Вправа «Скринька образ», моделювання ситуацій.
5	Самоцінність: моя внутрішня опора	Підвищення рівня самооцінки та впевненості у собі, пошук внутрішніх ресурсів.	Вправи «Мої сильні сторони», «Комплімент», «Лист до себе».
6	Конфлікт: руйнування чи можливість?	Формування конструктивного ставлення до конфліктів та відпрацювання стратегій поведінки.	Мозковий штурм, вправа «Спільне рішення», рольова гра.

7	Діалог поколінь (спільне заняття)	Інтеграція навичок у спільній взаємодії батьків та підлітків, покращення взаєморозуміння.	Вправи «Обмін ролями», «Сімейні цінності», обговорення ситуацій.
8	Плани на майбутнє	Узагальнення досвіду, закріплення позитивних змін, перенесення навичок у реальне життя.	Вправа «Валіза в дорогу», групова рефлексія «Що я беру з собою?».

Таблиця - Тематичний план тренінгової програми «Кроки до порозуміння»

Додаток Б

Порівняльна характеристика деструктивних та конструктивних патернів комунікації в системі «дорослий-підліток»

Аспект комунікації	Деструктивні патерни (Що руйнує діалог)	Конструктивні альтернативи (Що будує діалог)
Вираження почуттів та потреб	<ul style="list-style-type: none"> - «Ти-висловлювання» (звинувачення, критика). - Узагальнення («ти завжди...», «ти ніколи...»). - Приховування справжніх емоцій, сарказм. 	<ul style="list-style-type: none"> - «Я-висловлювання» (опис своїх почуттів). - Конкретність (опис конкретної ситуації). - Пряме та чесне вираження потреб.
Слухання співрозмовника	<ul style="list-style-type: none"> - Перебивання, завершення фраз за іншого. - Неуважність (погляд в телефон, сторонні справи). - Надання передчасних порад та готових рішень. - Оціночні судження («це дурниця», «треба було...»). 	<ul style="list-style-type: none"> - Активне слухання (кивки, заохочувальні фрази). - Уточнюючі запитання («Чи правильно я розумію, що...?»). - Перефразування та резюмування почутого. - Невербальна увага (зоровий контакт).
Реакція на критику та зауваження	<ul style="list-style-type: none"> - Агресія у відповідь, контрзвинувачення. - Повне заперечення проблеми («цього не було»). - Виправдання, перекидання провини на інших. - образа та демонстративне мовчання. 	<ul style="list-style-type: none"> - Пауза перед відповіддю, контроль першої емоції. - Прохання про конкретизацію та приклади. - Часткове визнання (якщо критика справедлива).

Аспект комунікації	Деструктивні патерни (Що руйнує діалог)	Конструктивні альтернативи (Що буде діалог)
		<ul style="list-style-type: none"> - Пошук спільного рішення проблеми.
Вирішення конфліктних ситуацій	<ul style="list-style-type: none"> - Прагнення «перемогти» за будь-яку ціну. - Використання ультиматумів та погроз. - Ігнорування проблеми, уникнення розмови. - Маніпуляція почуттям провини або жалю. 	<ul style="list-style-type: none"> - Пошук рішення за принципом «виграш-виграш». - Готовність до компромісу. - Фокус на вирішенні проблеми, а не на пошуку винних. - Обговорення інтересів, а не позицій.
Надання зворотного зв'язку	<ul style="list-style-type: none"> - Публічна критика, особливо в присутності інших. - Напад на особистість («ти ледачий»), а не на поведінку. - Використання сарказму та знецінюючих жартів. 	<ul style="list-style-type: none"> - Правило «сендвіча» (позитив-критика-позитив). - Розмова наодинці, в атмосфері довіри. - Обговорення конкретної поведінки та її наслідків. - Вираження власних почуттів через «Я-висловлювання».
Формулювання прохань та вимог	<ul style="list-style-type: none"> - Наказовий тон, директивні вказівки. - Узагальнені вимоги без конкретики («Поводься нормально!»). - Маніпуляції («Якщо ти мене любиш, то...»). 	<ul style="list-style-type: none"> - Чітке та поважне формулювання прохання. - Пояснення причин та важливості прохання. - Надання вибору

Аспект комунікації	Деструктивні патерни (Що руйнує діалог)	Конструктивні альтернативи (Що буде діалог)
		та ГОТОВНІСТЬ почути «ні».